

Rakaczki István¹

A Ciróka-völgy és az Orosz-hágó második világháborús védelmi rendszere

The Ciróka Valley and the Orosz Pass Defence System During World War II

Absztrakt

A tanulmány bemutatja a magyar–szlovák „kis háborúban” Magyarországhoz csatolt Ciróka-völgy és az Orosz-hágó környékének védelmi rendszereit, azok kiépítését. A völgy stratégiai jól védhető területein a tábori erődítések kialakítása a frontvonal megérkezéséig, 1944. október közepéig folyamatos volt. A német–magyar védelmet a Kárpátok hadműveletre létrehozott 4. Ukrán Front legerősebb hadserege, az 1. gárdahadsereg seregteste támadták. A Kárpátokban és a Ciróka-patak völgyében a tábori erődítések sora és a rendszeres ellenlökésekre képes védelem állta útját a támadó szovjet csapatoknak. Az 1. gárdahadsereg egységei 40 napos, folyamatos támadó hadműveletek eredményeként csak 1944. október 18-án tudták birtokba venni a Kárpátok főgerincét az összes hágóval. A fontos logisztikai központként funkcionáló Takcsány települést és környékét csak november közepén foglalta el véglegesen a Vörös Hadsereg.

Kulcsszavak: Ciróka-völgy, Orosz-hágó, tábori erődítés, 1. gárdahadsereg, német–magyar védelem

Abstract

The study presents the defence systems and their construction in the Ciróka Valley and Orosz Pass areas, which were annexed to Hungary during the Hungarian–Slovakian “Little War”. The construction of field fortifications at the strategically well-defendable areas of the valley continued until the arrival of the front line, in mid-October, 1944. The German–Hungarian defence was attacked by the army corps of the 1st Guards Army, the strongest army of the 4th Ukrainian Front, created for the Carpathian operation. In the Carpathian Mountains and

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: irakaczky@gmail.com

the Valley of the Ciróka stream, a series of fortifications and defences capable of regular counter-attacks stood in the way of the attacking Soviet troops. As a result of 40 days of continuous offensive operations, the units of the 1st Guards Army were able to occupy the main Carpathian ridge with all the passes only on 18 October, 1944. The settlement of Takcsány and its surroundings, which functioned as an important logistical centre, were only finally occupied by the Red Army in mid-November.

Keywords: Ciróka Valley, Orosz Pass, field fortification, 1st Guards Army, German–Hungarian defence

Bevezető

Az első világháború elején az orosz cári hadsereg nagy erővel támadta Galíciát² és Magyarország területét. Minél hamarabb ki akart jutni a magyar Alföldre, hogy veszélyeztesse Budapestet, és békekötésre kényszerítse – kivonva ezzel a háborúból – az Osztrák–Magyar Monarchiát.

Az Orosz-hágó környékén sikerült a betörés, és a cár csapatai nagy pusztítással egészen Homonnáig hatoltak. Az 1914–15-ös téli offenzíva során a Monarchia hadereje kiszorította az orosz egységeket, és elhárította az uzsoki betöréseket is. Az események nyomot hagytak a magyar katonai vezetés emlékezetében. A tapasztalatok alapján 1944-ben a Kárpátok előterében és a Kárpátok gerincén kialakított tábori erődítések, valamint a Ciróka- és az Utcás-patak völgyében kiépített védelmi rendszerek biztosították a területet. Az utcási völgyzár az Árpád-vonal része volt, a Kárpátgerinc tábori erődítései, reteszállásai a Czerenin csúcstól az Orosz-hágón, az Okraglik magaslaton keresztül az Uzsoki-hágóig a Szent László-állás részét alkották.

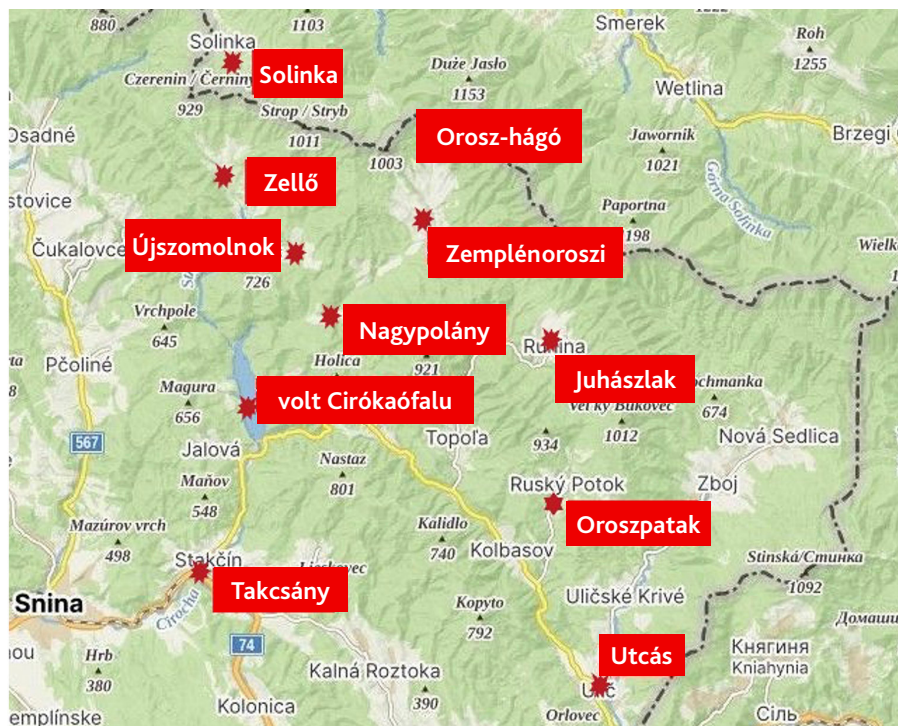
A második világháború erődítései, működésük

Az első világháború erődrendszerei (Verdun, Przemyśl stb.) nem állták ki a gyakorlat próbáját. A tapasztalatok felhasználásával új elméletek születtek, amelyek figyelembe vették az új fegyverek hatásait és az új hadművelleti elméleteket. Ezek közül ki kell emelni a légierő és a páncélosok hadrendbe állását, valamint a mély hadműveletek elméleteit.

Az új francia védelmi rendszer elvét André Maginot hadügyminiszter vezetésével dolgozta ki a Határerődítési Bizottság. A miniszter irányításával olyan védelmi rendszer kiépítése vette kezdetét, amely nemcsak az ellenség időszakos feltartóztatását biztosítja, hanem teljes mértékben megállítja annak támadását. Az új elmélet és építészeti megvalósítása meghatározóvá vált a két világháború közötti erődépítészet terén. A francia–német határ mentén kialakított „Maginot-vonal” hossza elérte

² 1772. augusztus 5-én írták alá a szomszédos nagyhatalmak (az Orosz Birodalom, a Porosz Királyság és a Habsburg Birodalom) Lengyelország első felosztásának dokumentumát. Ausztria – az Árpád-házi magyar királyokra hivatkozva – Galíciát, a régi Halicsot követelte. A Galíciát és Kis-Lengyelország egyes részeit elfoglaló Habsburgok többek között Wieliczka és Bochnia gazdag sóbányáira tehettek rá a kezüket.

a 350 kilométert, mélysége a legerősebb részen 20–25 kilométert tett ki.³ A rendszer azonban csak a védelemre volt alkalmas, támadó hadműveletre nem volt lehetőség.

1. ábra: Az Orosz-hágó, a Círóka-völgy és Utcás elhelyezkedése

Forrás: a szerző szerkesztése a <https://pl.mapy.cz/zakladni?l=0&x=22.2898764&y=49.1113108&z=12> alaptérképre

A Maginot-elvet nagyon sok ország alkalmazta védelmi rendszerének kiépítése során. A leginkább hasonló rendszer francia műszaki tisztek irányításával épült ki 1935–38 között Csehszlovákia északi-északnyugati határvidékén.

A német Nyugati fal – vagy más néven Siegfried-vonal – Brünnertábornok elve alapján épült ki. Az összefüggő, nagy mélységű, arányosan elhelyezett erődelemek biztosították a széles körű védelmi tevékenységet, de lehetőség volt támadó hadműveletek kifejlesztésére is.⁴ A mélységi védelemre kialakított Nyugati fal fő szakaszainak előterében összefüggő aknamezők jelentettek védelmet. A harckocsiakasztó gúlasorokkal kombinált harckocsiárkok mögött kisebb méretű vasbeton tüzelőállások biztosították a terület védelmét. A nagy alapterületű vasbeton védelmi létesítmények kis száma nem jelentett hátrányt, mert a kis méretű tüzelőállások előtt kialakított

³ Kayфман 2006: 11–14.

⁴ RAKACZKY–RUSZ 2009: 22.

komplex akadályrendszerek, a mélységi tűzérzési támogatás biztosította az ellenség támadásának lassítását, annak megállítását, illetve ellenlökés indítását.⁵

A Maginot-vonal leküzdésének német katonai tapasztalatai és a magyar hadmérnökök szemlézési lehetőségei alapján a magyar katonai vezetés leállította a Maginot-elven működő erődök építését. Egy ilyen típusú védelmi rendszer épült ki Felsőőregben területén a Latorca völgyében. Az új védelmi rendszer elvét Hárosy (Haszala) Teofil hadmérnök vezérkari ezredes vezetésével dolgozták ki.⁶ Ez egy úgynevezett aktív védelmi rendszer volt, amely nem kárhoztatja a katonát egy zárt, föld alatti térben való tétlen várakozásra. 1940 őszétől már az új elv szerint épültek a Kárpátok völgyzárai.

Az elfogadott védelmi elv alapján úgynevezett hármass védelmi rendszer kialakítása valósult meg. A Kárpátok előterében helységtámpontok, tábori erődítések épültek. Ezek feladata volt az ellenség támadásának megállítása, előre jutásának lassítása, ellenlökések, hogy menetből ne tudja támadni a Kárpátokat. A Kárpátok vízválasztóján a járható irányok lezárására tábori erődítések rendszerét (8., 9., 10. ábra) alakították ki a műszaki csapatok. A legfontosabb, legtöbb időt és költséget igénylő az országhatáron belüli, a Kárpátok harcjárművekkel járható völgyeit lezáró, vasbeton építményekből kialakított védelmi rendszer kiépítése volt.

A magyar–szlovák „kis háború”

Az első bécsi döntés értelmében Kárpátalja tiszaháti területe visszatért az anyaországhoz. Ez a terület védhetetlen volt, és továbbra is megmaradt a közvetlen csehszlovák–román határ. Különböző politikai és katonai események (például Volosin szervezkedése,⁷ cseh támadás a tiszaháti magyar terület ellen) hatására 1939. március 15–18. között kisebb harci cselekmények eredményeként Kárpátalja – az ezeréves határig – magyar kézre került. Ezzel a keleti ellenséges gyűrűt (Kisantant) sikerült megszakítani, és Kárpátalja teljes szakaszán helyreállt a magyar–lengyel államhatár. Kárpátaljától nyugatra Csehszlovákia felbomlásával Cseh Protektorátus és független Szlovákia jött létre.

A bizonytalan katonai és politikai helyzet hadászatiilag sebezhetővé tette az Ung-völgyet és az Uzsoki-hágót. Az éppen kialakult határ a stratégiaiilag fontos Ung-völgytől mindössze néhány kilométerre nyugatra húzódott. A magyar katonai vezetés – értékelve a jelen helyzetet és emlékezve az első világháború 1914-es helyi eseményeire – biztonsági szempontok alapján úgy ítélte meg, hogy a fontos közúttal és vasútvonallal rendelkező Ung-völgy nincs megfelelően biztosítva nyugatról. Az út- és vasútvonal túl közel esik a határhoz, így katonailag védhetetlen.

⁵ Kayфман 2006: 70–71.

⁶ BALLA–PADÁNYI 2023.

⁷ Az 1938. október 9-én Kárpátalján megalakult autonóm kormány első miniszterelnöke a rutén pártok ajánlására a magyarbarát Bródy András lett. Volosin Ágoston (Augusztin) görögkatolikus pappal az egészségügyi tárca irányítását vette át. Bródy Andrást október végén Prágában letartóztatta a csehszlovák államrendőrség, mert a közös minisztertanácsi ülésen népszavazást követelt arról, hogy Kárpátalja népe maga dönthesse állami hovatartozásáról. Utódjává 1938. október 26-án Volosint nevezték ki, aki az ukrán irányzat elkötelezett híve volt. A magyar kormány stratégiai okokból a lengyel–magyar közös határ megteremtése érdekében rendkívül fontosnak tartotta Kárpátalja elfoglalását. Csehszlovákia szétesése után a Volosin-kormány proklamálta Kárpátalja önállóságát, és kérte Németország védnökségét. Hitler március 12-én reggel közölte Sztójayval: Szlovákia függetlenségét el fogja ismerni. A Volosin-féle kormánynak azonban 24 óráig nem ad hasonló elismerést, ami azt jelentette, hogy Magyarországnak van 24 órája, amely idő alatt megoldhatja Kárpátalja kérdését.

A katonai akció végrehajtására három magyar dandárt jelöltek ki, amelyek északon Kisberezna és Nagyberezna körzetében, középen Ungvárnál, délen Nagykapos környékén indították meg a támadást. A felvonult magyar csapattest harci állománya összesen 20 000–25 000 főt tehetett ki.⁸ Az 1939. március 23-án megindított úgynevezett „kis háború” Szlovákia ellen mindössze két napig tartott. Ekkor már felbomlott a csehszlovák államalakulat. A cseh nemzetiségű katonaság és fegyverzet nagyrészt kivonult Szlovákiából. Az önálló szlovák nemzeti hadsereg még csak szervezés alatt állt. Az Ung-völgy irányából megindult magyar csapatok március 23–24 között a Círóka-patak nyugati vízválasztójáig tölték ki a magyar határt. A területi nyereség nyugati irányban mintegy 20 km, észak–déli irányban körülbelül 60 km, összességében 1056 négyzetkilométer volt. Az elfoglalt területek lakossága döntő részben ruszin nemzetiségű volt.⁹ A katonai vezetés Zemplénorosziba – az Orosz-hágó védelmére és a határátkelő ellenőrzésére – határvadászegységet telepített.

2. ábra: Német–magyar határ az Orosz-hágón, 1941

Forrás: MIELNIKIEWICZ 2023

A „kis háború” történetéhez tartozik, hogy

„Egy korabeli szlovák jelentés szerint 1939. március 18-án a Szlovákiában szolgálatot teljesítő német konzul, Ernst von Druffel egy szlovák minisztériumi dolgozót arra kért, hogy jelezze a szlovák kormánynak a következőket: a magyar kormány közölte a német kormánnyal, hogy fontos katonai érdekekből a magyar hadsereg kénytelen lesz átlépni a jelenlegi határt az Ung-folyótól 10 kilométerre, Ungvártól északnyugati irányba, valamint Szobráncától nyugatra, és itt létrehozni az új demarkációs vonalat.”¹⁰

⁸ JANEK [é. n.]: 2.

⁹ JANEK [é. n.]: 3.

¹⁰ JANEK [é. n.]: 17.

A német kormány azt kívánta a szlovák kormánytól, hogy ez ellen ne tegyen semmi-féle akadályt, valamint arra kérte a magyar kormányt is, hogy „a magyar hadsereg semmiféleképpen ne lépjen túl azon, amit a katonai védelmi intézkedések feltétlenül megkövetelnek”.¹¹ E diplomáciai lépés alapján a szlovák vezetés tudott a készülő katonai akcióról. Ezek ellenére megpróbált katonai ellenakciót szervezni, ami elsősorban az iglói repülőtérről indított, 2–4 gépből álló rajok támadását jelentette a magyar egységek ellen.

Pontos határvonalat meghúzni nehéz lett volna, mivel Trianon előtt mind Szlovákia, mind Kárpátalja területe Magyarországhoz tartozott, majd Csehszlovákia része lett. Erre alapozott a magyar diplomácia okfejtése is, mert Szlovákia és Kárpátalja között korábban soha nem volt kialakított és rögzített határvonal. Az első bécsi döntés sem határozta meg pontosan Szlovákia keleti határait, így a magyar hadvezetés a jelzett hadászati szempontok alapján feljogosítva érezte magát a vitatott területek megszállására.

A magyar diplomácia folyamatosan együttműködött Németországgal és Lengyelországgal. Ezt igazolja Sztójay Döme berlini magyar követ tájékoztatása, amely szerint az elfoglalt terület nagyjából megfelel annak a vonalnak, amelyet ő személyesen még március 22-én térképen berajzolva bemutatott Ribbentrop német külügyminiszternek.

József Beck lengyel külügyminisztert már március 24-én tájékoztatta a magyar külügy, hogy az Ung-völgyi vasútvonal védelmére foglaltatta el a fontosabb stratégiai pontokat. Kifejtette továbbá, hogy a ruszin–szlovák határ mindig vitatott volt. A szlovákok heves tiltakozására a magyar csapatok előrenyomulása befejeződött, mert katonai szakértőink szerint elértük a stratégiai célt.¹²

A határvonal kijelölése a német közreműködés eredményeként gyorsan lezajlott. Az új hármashatárt jelző határkő az 1944. április 4-én aláírt magyar–szlovák határ-megállapító bizottsági jegyzőkönyvben foglaltak alapján¹³ került a Cserény-hegy (Czerenin) északi oldalára, ahol a vízválasztón áthaladt a Solinka–Zellő (Zvala) szekérút.

Védelmi rendszerek kiépítése

Az első világháború Ung-völgyi, Círóka-völgyi nagy harcai során számtalan lövészárkot, tüzelőállást alakított ki a Monarchia hadserege, amelyeket a második világháború során fel kellett újítani: megszabadítani a benőtt fáktól és a beomlott földtől, valamint a második világháborús fegyverek számára alkalmas tüzelőállásokat létesíteni.

Az új országhatárok védelmére a Kárpátok területén elkezdődtek az erődítési munkálatok. Az első világháborús tapasztalatok alapján az egyik legerősebb védelmi rendszert az Ung-völgy mentén építették ki. Az Ung-völgyben fontos közút és a Csap–Ungvár–Lemberg-vasútvonal haladt. A többlépcsős védelmi rendszert Malomrét, Csontos, Sóslak területén építették ki, de gondoskodtak Fenyvesvölgy, valamint az északkeleti irányban húzódó oldalvölgy védelméről is Viharos térségében

¹¹ JANEK [é. n.]: 17.

¹² JANEK [é. n.]: 18–20.

¹³ JANEK [é. n.]: 35.

(3. ábra). Az Utcás-patak völgyében út és fontos keskeny nyomközű vasút vezetett, amely az Ung-völgyben Révhegy-nél (ma Ukrajna, Забригь – Zabrigy) csatlakozott a fő közlekedési rendszerhez. E völgy védelmét is tervezni kellett. Itt épült az utcási völgyzár, amely védte az Ung-völgyet, és biztosította, hogy az északnyugati irányból támadó ellenség ne kerülhessen az ungi védelem hátába (3. ábra).

Ezenkívül a „kis háborúban” Magyarországhoz csatolt terület védelmét is meg kellett oldani. E célból az utcási völgyzár mellett a Ciróka-patak völgyében épültek kisebb vasbeton védelmi létesítmények. A cirókaófalui kiserődök és a német utászok által kiépített tábori védelmi rendszerek kutatására ma már nincs lehetőség, mivel az 1980–1988 között megépített víztározó az érintett területet elnyelte. A Cirókaófalutól délre eső közúti híd előtt a folyót és partvidékét lezáró, többsoros harckocsiakasztó védelmi rendszer és több föld-fa bunker biztosította a Takcsány felé tartó fontos szállítási út védelmét.¹⁴ A Cirókaófalú körzetében épült védelmi rendszerről Ungváry Krisztián tesz említést. Az előretörő szovjet csapatokat itt tudta a gyorsan átcsoportosított német haderő megállítani, majd visszavetni a Kárpátok irányába.¹⁵

A Ciróka-völgy védelme

A kétezres évek elején nagyon sok katonai dokumentum vált kutathatóvá. Az 1. gárdahadsereg tüzérségének tevékenysége a Kárpátok hadműveletben (Действия артиллерии 1 гв. А в наступательной операции в Карпатах [с 9.9 по 31.10.44 г.]) című összefoglaló hadijelentésből kapunk információt a cirókai völgyzáról. A felderítés által rendelkezésre álló adatok alapján többek között a Zemplénoroszi–Szinna-útvonalon megerősített szakasz létezik. Az erősített körzet tartalmazhat vasbeton és föld-fa erődöket, harckocsiakasztó gúlasorokat, vasúti sínekből készült útzárat. Az egyéb közlekedési lehetőségeket aknamezőkkel és drótkadályrendszerekkel zárják le.¹⁶ A cirókaófalui erősítés lengyel térképen is megjelenik, ami alátámasztja Ungváry Krisztián információját, és egyezik a szovjet felderítés adataival (3. ábra).

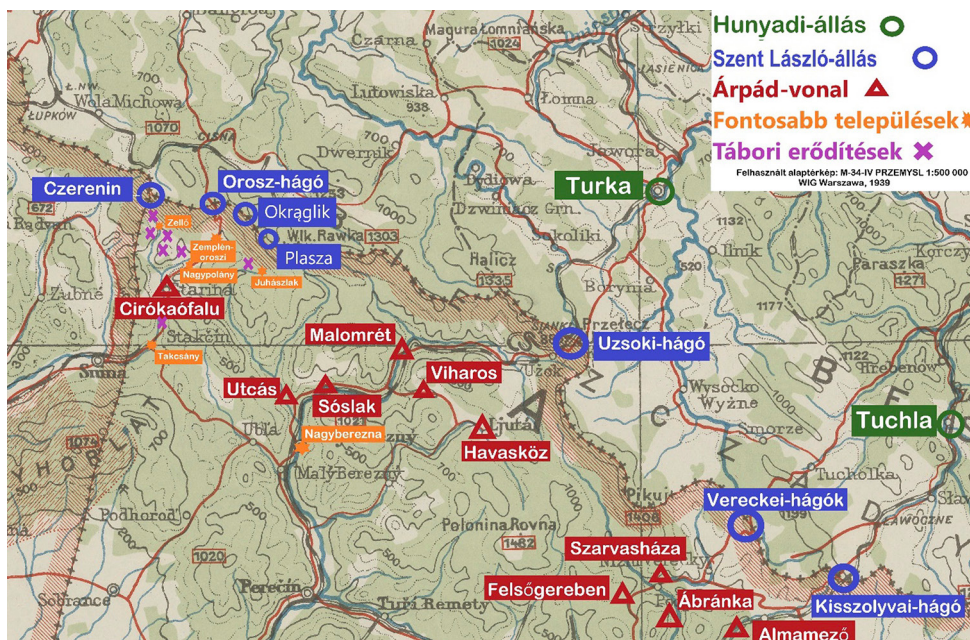
A Kárpátok gerincén e területen is épültek a Szent László-állás tábori erősítései – egészen a Czerenin csúcsig, a hármashatárig. A magyar vezetés már 1944 elején elkezdte a munkálatokat. A Zemplénorosziban lévő magyar határőrség intézkedéseket tett a közelgő front miatt. A téli időszakban a fő hangsúlyt az utak karbantartására helyezték. A nagypolányiak a Zemplénorosziig vezető utat, a zemplénoroszi lakosok pedig a Mohlicaig vezető gerincutat tartották karban. Mohlica alatt egy őrzött táborn állítottak fel, amelynek lakói jelentős részben zsidók voltak. Az ő feladatuk volt a Krivule és Mohlica közötti út előkészítése a robbantásra. Ezen a szakaszon (a munkatáborban lévők beszámolóí szerint) mély árkokat ástak az út alá. A munkálatokban részt vevő többi személy a környező falvakból, de leginkább Zemplénorosziból származó férfiakból állt. Őket a hegyoldalak erdőirtásánál és a Mohlica területén lévő védelmi csomópont építésénél alkalmazták.¹⁷

¹⁴ NARA T314 R1229 F000401-500

¹⁵ UNGVÁRY 2006: 294–299.

¹⁶ Действия артиллерии 1 гв. А. ЦАМО, Фонд: 456, Опись: 6850, Дело: 531, Лист 78.

¹⁷ História obce Ruské 2. svetová vojna (1939–1945). Kézirat a szerző birtokában.

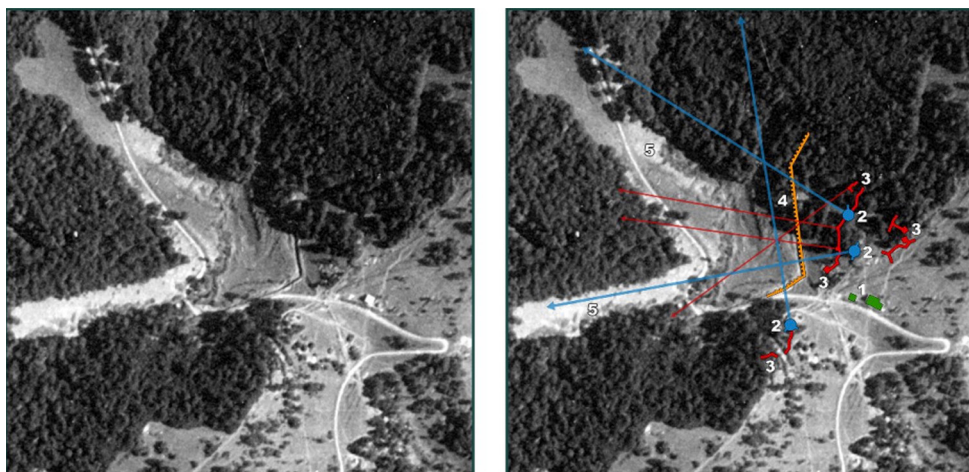
3. ábra: Védelmi rendszerek

Forrás: 1:500 000, ark. Przemysl, 1939. térkép felhasználásával, magyar, német, orosz, lengyel információk alapján a szerző szerkesztése

Zemplénorosi körzetében csak néhány vasbeton építményt hoztak létre a hágóról levezető út hajtúrkanyarjában (a második kanyarban lévő rombolt vasbeton építményt mi is megtaláltuk). Az Orosz-hágó védelmétől keletre két további védelmi rendszer állt az 1046 magassági ponton és az 1098 magas Okraglik-csúcson. A Roztoki Górnéból Zemplénorosziba vezető út védelmét biztosították a keleti irányból várható támadás ellen a Kárpátok vízválasztója előtt húzódó Maty Skaleniec (903 m) és Duży Skaleniec (983 m) hegyvonulatok északi irányból járhatatlan lejtői. A hágó védelmét a gerinc északi, elülső lejtőin elhelyezkedő, jó kilövési lehetőségekkel rendelkező lövészárkok alkották. Az egész elülső perem mentén szögesdrót- (Bruno spirál¹⁸) rendszer húzódott, ez előtt pedig egy harckocsielhárító árok védett (10. ábra). Az árok előtt gyalogsági aknamezőket telepítettek az út és az erdő egyes szakaszainak védelmére. Az erdőszéleket, amelyek a harckocsi árok oldalaihoz nyúltak, kivágták és torlaszok kialakítására használták fel. A lövészárkok mögötti állásban páncéltörő ágyúk álltak, amelyek közvetlenül a határra vezető utat védték. A front közeledtekor a lengyel oldalon lévő közúti hidat lerombolták.¹⁹

¹⁸ A Bruno spirál szögesdrót spirális formában van feltekercselve. Nagy hatékonysággal alkalmazható a katonai mozgás akadályozásában, miközben alacsony költséggel és viszonylag gyorsan telepíthető volt.

¹⁹ *História obce Ruské 2. svetová vojna (1939–1945)*. Kézirat a szerző birtokában.

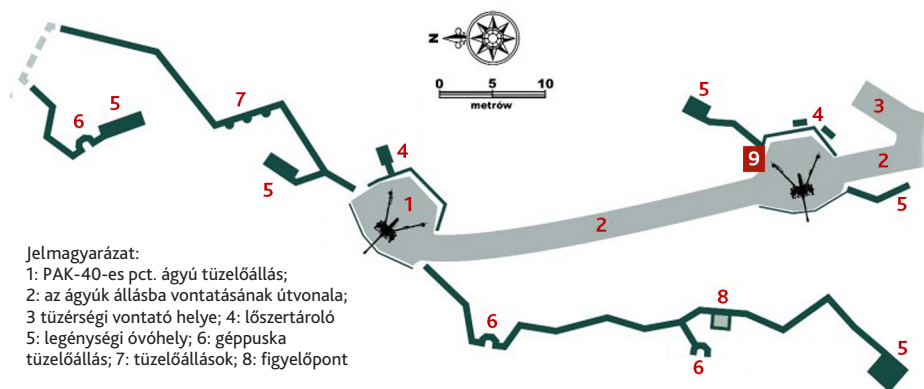

4. ábra: Német légifelvétel, Orosz-hágó, 1944. nyár

Forrás: NARA archívum

Megjegyzés: A pozíciók Andrzej Olejko szerkesztése, ő bocsátotta rendelkezésemre a dokumentumot. A kép információi: 1: a magyar határőrség épületei; 2: páncéltörő ágyúállás; 3: gyalogsági állások és óvóhelyek; 4: harckocsi árok; 5: fáktól megtisztított nyiladékok a szabad kilövés biztosítására.

A fotó alapján helyszíni bejárásunk során a terepen megtaláltuk az úthoz közeli két páncéltörő ágyúállás telepítési helyét. A közelben felfedezhetők a lőszertároló helyek nyomai. A hágón a védelem PAK-40-es páncéltörő ágyút használt. Ugyanitt, lejjebb megtalálható a géppuska tüzelőállást is magába foglaló gyalogsági állás (5. ábra). A hágóért vívott harc idején (szeptember 28. – október 9.) a hágót az ellenséges harckocsiktól a német 100. vadászhadosztály páncéltörő zászlóalja kezelésében lévő három PAK-40-es páncéltörő ágyú védte. A Páncéltörő tüzérséget a 887. gyalogos zászlóalj katonái biztosították. A hágón kialakított megerősített védelem miatt az 1. gárdahadserег arcból nem támadta az Orosz-hágót. Inkább megkerüléssel próbálkoztak a Szent László-állás jelentősen megerősített Rypi Wierch és Okraglik magaslatain keresztül.

5. ábra: Tábori erődítés terve az Orosz-hágón

Forrás: Andrzej Olejko lengyel történész által rendelkezésemre bocsátott dokumentum

6. ábra: Vasbeton géppuskaállás, Utcás

Forrás: a szerző felvétele, 2009. július

Utcási völgyzár

A „kis háborúban” Magyarországhoz csatolt terület másik fontos védelmi pontját az Utcás-patak szűkülő völgyében alakították ki. Az utcási völgyzár már az Árpád-vonal Ung-völgyi védelmi rendszeréhez tartozik. Kárpátaljai kutatásaink során az Ung-völgyben feltártuk a malomréti, viharosi és a sóslaki erődített körzetek vasbeton építményeit, valamint azonosítottuk a nagybereznai egykori laktanya ma is meglévő épületeit. A Hárosy-féle védelmi elv gyakorlati alkalmazásának ismeretében a magyar katonai vezetés nem hagyhatta figyelmen kívül az Utcás-patak völgyét, amely Nagyberezna fölött, de a két védelmi körzet alatt csatlakozik be az Ung-völgybe. A 2005–2008 közötti időben (kutatásunk első szakasza) a rendelkezésre álló szakirodalom az Utcás-völgygel kapcsolatban nem tartalmazott adatokat.

Az ukrán oldalon, a kiszélesedő völgyszakaszon találtunk lövészárkokat, kisebb földműveket, de az államhatár közelébe nem mehettünk, mert az utat sorompó zárta le. A kutatást a szlovák oldalon Utcás településen folytattuk. Megtaláltuk az utat, amely eredetileg az Ung-völgyi Révhelyig vezetett. A részletesebb terepkutatást nehezítette, hogy a keskeny nyomtávú vasútnak mára nyoma sincs, és a szlovák–ukrán államhatár kettévágja az egykori védelmi rendszert. Utcás határában, az Utcás-patak

szűk völgyében több vasbeton építményt azonosítottunk: géppuska állásokat (6. ábra), rombolt páncéltörő ágyúállást, harckocsiakasztó gúlasorok, drótakadály maradványait, egykori útzárak fészkeit. Az utcási völgyzáról az első leírás a kutatási eredményeinket bemutató, 2009-ben megjelent könyvben olvasható.²⁰

Az 1. gárdahadsereg törzsfőnökének készült szovjet hadijelentésben megtalálható az Utcás-patak szűkülő völgyében kialakított védelmi rendszer vázlata, amelynek 1944-es helyszínrajza (7. ábra) a hadijelentés egyik melléklete. A jelentés részletesen bemutatja a teljes védelmi rendszert. A dokumentum az Árpád-vonal egy védelmi körzetét 1944. október végi állapotában írja le.

„Az erődített körzet építését 1941-ben kezdték a magyarok, ami az ellenséges katona-ság távozásának napjáig tartott. A védelmi rendszer területén megtalálhatók: kiásott gödrök, cement, kavics, több más előkészített építőanyag, melyek arról tanúskodnak, hogy az építés nem fejeződött be. Az ellenség, távozásakor felrobbantotta az elkészült építmények nagyobb részét.

Az állandó vasbeton építmények falvastagsága 80-100 cm. A fém tüzelőharang 20-30 mm falvastagságú, golyószóró állvánnyal, lövés-szög kijelzővel az éjszakai használat esetére. Színezetlen vasbeton kupolák 20-50 cm falvastagsággal. A föld-fa építmények göm-bfa fedéssel készültek, melyre 0,5-0,7 m földtakarás került. A föld-fa építményeket közlekedőárokokkal kötötték össze, melyek az építményektől mindkét irányban futnak. Az építményen belül és a közlekedőárokban rőzsefonatok vannak. A harckocsi akasztók háromszög alapú gúllak, magasságuk 0,8 m, az alapnál 1 m szélesek, vasbetonból készültek és a tetejüket szögesdrót akadály köti össze. Az itt haladó úton három helyen van útzár, mely fém keretbe illesztett „T” vasból összeállított sorompót jelent, szögesdróttal körbetekerve. Elsősegélyhely, konyha, raktárak 80-100 cm falvastagságú vasbeton fallal épültek. A konyha vasfüggőnnyel védett fém ablakokkal és fém ajtóval épült, melyek vastagsága 20 cm.

A harckocsi árok trapéz keresztmetszetű, szélessége fent 5 m, lent 3 m. Az óvóhelyek fából épültek, és földdel fedettek. Belül priccsek vannak 10-12 fő számára.”²¹

A 4. Ukrán Front létrehozása

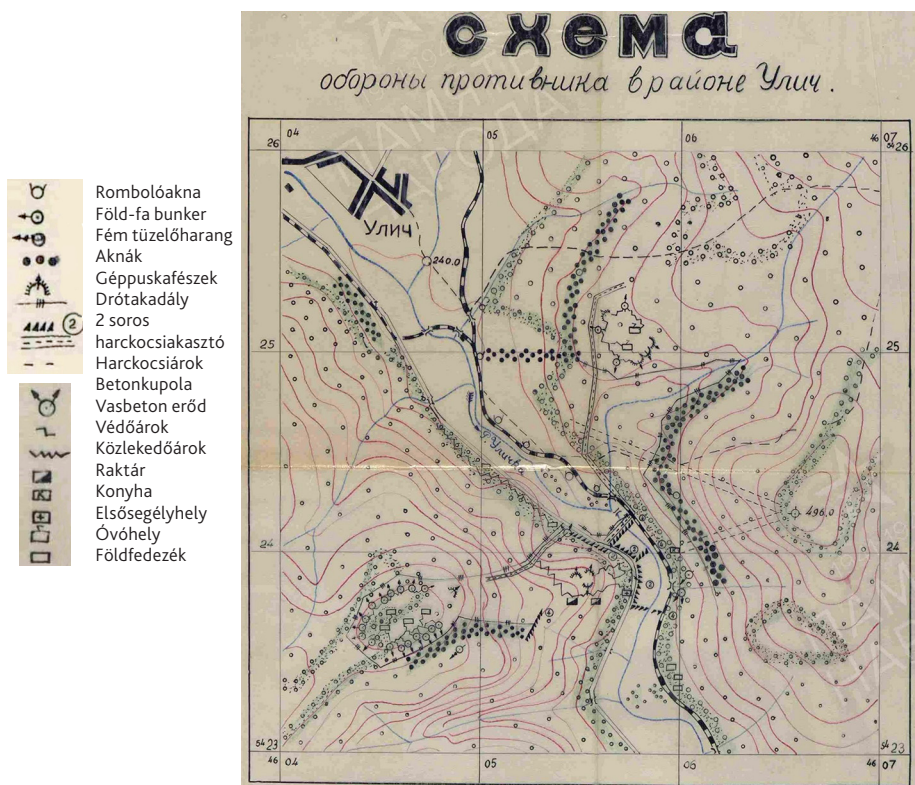
Az 1944. július–augusztusi Lemberg–sandomierzi hadműveletben az 1. Ukrán Front csapatai vettek részt. A hadművelet eredménye Lemberg elfoglalása, átkelés a Visztula folyón Varsó irányába és a San folyó keleti partjának elérése. A hadművelet eredményeként a Vörös Hadsereg elérte az Északkeleti-Kárpátok előterét. Az erősödő német ellenállás és ellentámadások hatására a szovjet fél beszüntette a hadműveletet, a birtokba vett terepszakasz megtartására törekedett.

Ekkor felmerült a kérdés, hogy folytassa-e a Vörös Hadsereg a nyugati irányú hadműveletet, vagy támadjon a Kárpátokon keresztül. A harci cselekmények és az elfoglalt terület eredményeként (például júliusban rövid idő alatt 200 km széles és

²⁰ RAKACZKY–RUSZ 2009: 118–120.

²¹ Действия артиллерии 1 гв. А. ЦАМО, Фонд: 456, Опись: 6850, Дело: 531, Лист 20.

50–80 km mély áttörést ért el a támadó fél), a főparancsnokság (Sztavka) döntése alapján július végén a front csapatainak két önálló irányba kellett folytatni az előretörést: Sandomierz és a Kárpátok.

7. ábra: Az Árpád-vonal védelmi rendszere Utcás körzetében

Forrás: Действия артиллерии 1 гв. А ЦАМО, Фонд: 456, Опись: 6850, Дело: 531, Лист 74–76.

Az 1. Ukrán Front parancsnoka, Konyev hadseregtábornok azt kérte a főparancsnokságtól, hogy a párhuzamosan teljesítendő feladatot két front hajtsa végre. Konyev javaslatát Sztálin elfogadta. A főhadiszállás iránymutatása alapján az 1. Ukrán Fronttól átcsoportosított 1. gárdahadsereg, a 18. hadsereg, valamint a 17. gárda lövészhadtest és a 8. légi hadsereg²² részvételével 1944. augusztus 5-én másodszor hozták létre a 4. Ukrán Frontot,²³ amelynek feladata lett a Kárpátok hadművelet végrehajtása.²⁴ Az ide átcsoportosított haderő összetétele: a két hadsereg állománya összesen

²² Az augusztus 8-i állapot szerint a 8. légi hadsereg összetétele: 5 hajózó hadosztály, 626 repülőgéppel. A géppöszetétel: vadászepülő 256, csatarepülő 241, bombázó 82, felderítő 47. A bombázó gépek nagy részét az USA Lend-Lease programja keretében biztosított B-25-ös gépek alkották.

²³ A 4. Ukrán Frontot 1944. május 31-én a főhadiszállás (VGK Sztavka) 1944. május 16-i utasítása alapján feloszlatták, a második formációt 1944. augusztus 6-án a Sztavka 1944. július 30-i utasítása alapján hozták létre.

²⁴ Бенков 1974: 187.

18 hadosztály és támogató egységei, továbbá megerősítésként a front kötelékébe vezényelt öt hajózó hadosztályból álló 8. légihadserg, egy légvédelmi hadosztály, hat páncélvadászrezd, négy hegyimálhás aknavető ezred, két gárdaaknavető ezred, két tarackos tüzérezd, egy műszaki rohamdandár. A felsoroltakon kívül a Főhadiszállás tartálékából vezényeltek négy hegyimálhás aknavető ezredet, két harckocsidandárt, két önjáró tüzérezredet és két hegyiműszaki dandárt.²⁵

A 4. Ukrán Front tevékenységére kijelölt frontszakasz hossza mintegy 330 km-t tett ki. Ebből az 1. gárdahadsereg – a Front legerősebb elit hadseregére mintegy 60–70 km széles hadművelati szakasz jutott, ami az 1. Ukrán Front balszárnyától az Uzsoki-hágóig terjedt.

Az 1. gárdahadsereg állománya a következő volt: 60 531 fő, 11 594 ló, 2012 jármű, 74 harckocsi és önjáró rohamlöveg, 6 páncélozott jármű; megerősítő egységek: 5243 fő, 888 ló, 44 páncéltörő fegyver, 174 jármű.²⁶

A szovjet adatok alapján az 1. gárdahadsereg előtt 33 500 élőerő, 272 ágyú, 178 páncéltörő ágyú, 235 aknavető, 1165 géppuska, 25 rohamlöveg állt. Ezek alapján Grecsko vezérezredes hadserege gyalogságban 1,8-szoros, tüzérségben 1,7-szeres (páncéltörő ágyúban az arány 1:1 volt), aknavetőkből 2,4-szeres, géppuskákban 1,8-szoros túlerőben volt. Az 1. gárdahadsereg legnagyobb erőfölénye az ellenséggel szemben élőerőben, tüzérségben, harckocsikban és géppuskákban volt.²⁷

A létrehozott új front – amelynek csapatai komoly veszteségeket szenvedtek a nyári hadművelet során – alakulatai számára augusztus végén hadművelati szünetet rendelt el a főparancsnokság, az elfoglalt terepszakasz megtartásával. A rendelkezésre álló idő alatt feltöltötték a csapatokat, a kaukázusi és kercsi hadműveletek hegyvidéki harcaiban tapasztalatot szerzett egységekkel egészítették ki. A csapatok feltöltése és a kaukázusi harcokban tapasztalatot szerzett csapattestek beérkezése után az egységeket napi szintű, 10–12 órás gyakorlatokkal készítették fel a hegyvidéki hadműveletre.²⁸

A terület katonaföldrajza

A hegyek mindig nagy hatással voltak a hadviselésre, és mindig nagy jelentőségük volt az összeköttetés fenntartásában. Az utak csekély száma, a hegyoldalak meredeksége, a számos híd és egyéb műtárgy, a keskeny utak, valamint kanyargós ösvények – mindezek együttesen a hegyvidéki harc nehézségét adják. Egy hadsereg előrenyomulásának üteme ilyen esetben három tényezőtől függ: a terep fekvésétől, a gyorsan változó meteorológiai viszonyoktól és a csapatok védelmi készségétől (mind a természetes és kiépített terepakadályok hatékonyságát, mind az erkölcsi erőt, azaz a harci akaratot tekintve). A hegyi hadviselést nagy nehézségek és veszteségek jellemzik.²⁹

Az oroszoknak a Kárpátokban való harcról még a nagy háborúból volt tapasztalatuk, amikor az osztrák–magyar hadsereg ellen vívtak súlyos csatákat. Az akkori

²⁵ Карпатская операция 4 УкрФ ЦАМО, Фонд: 244, Опись: 3000, Дело: 736, Лист 4.

²⁶ ЦАМО. Ф. 244. Оп. 3000. Д. 620. Л. 9; Д. 626. Л. 10; Д. 835. Л. 28–30.

²⁷ Филоненко, 2017: 131, 134.

²⁸ GRECSKO 1977: 75, 93–99.

²⁹ AKSAMITOWSKI 2005: 84.

sikerekre az egységek politikai tisztjei a hegyi harcra való felkészülés során fel is hívták a katonák figyelmét.

A terepnek a katonai műveletek végrehajtásában játszott szerepét már az ókorban is ismerték. Abban az időben nagyobb figyelmet fordítottak a hegyvidéki harcokra. A hegyvidéki területeket „különösen igényesnek” tekintették mind az egyes katonák kiképzése és felkészítése szempontjából, mind pedig a parancsnokok minden szintjén, akiknek a hegyvidéki katonai műveletek megszervezése és irányítása volt a feladatuk. Henry Lloyd (1729–1783) a parancsnokok különleges felkészítését javasolta a harcok helyszínéül szolgáló terep sajátosságainak figyelembevételére. „Minden olyan hadművelet, amely nem veszi figyelembe a terepviszonyokat, értelmetlen. A terep a háború nagykönyve. Aki nem tud benne olvasni, annak be kell érnie azzal, hogy kemény katona legyen, de nem tarthat igényt a tábornoki rangra.”³⁰

A Vörös Hadsereg a nagy kiterjedésű mély hadműveletek végrehajtására kapott kiképzést. A mintegy tíznapos gyakorlás a hegyi harcra nem tudta megváltoztatni a harcosokba ivódott gyakorlatot. A parancsnokok csak a kiadott parancsok alapján vezették a támadást. Az önálló kezdeményezés nem működött a szovjet katonai hierarchiában. Ez nagy hátrányt és rengeteg elkerülhető veszteséget jelentett a hegyvidéki harc során.

A hadműveleti terület katonaföldrajza a támadó szempontjából

Az 1944. július 30-i Sztavka-direktívában a feladat Homonna, Ungvár és Munkács elfoglalása volt. Ez az Orosz-, Uzsoki-, Vereckei- és más hágók elfoglalását jelentette az Északkeleti-Kárpátok kelet felé növekvő magasságú részén (több tucat párhuzamos hegyvonulat, több szakaszon akár 100 km szélességben), 1100–1500 m-es uralkodó magassággal, 800–900 m magas hágókkal; sziklás szurdokok, sok, meredek partú folyó és patak mentén, ahol nagyon kevés az út, azok is főleg máhás utak.³¹

A hadszíntér domborzata és vízrajza jelentős nehézségeket okoz az előrenyomuló csapatoknak. A Keleti-Beszkidek hegyeinek átlagos magassága eléri a 1000–1200 métert, a lejtők meredeksége egyes területeken meghaladja a 45°-ot. A sűrű bozótosokkal és erdőkkel borított hegyvidéki területek nagy nehézségeket jelentenek a támadó félnek. A talaj agyagos, vályogos, sziklás és nehezen alakítható. A folyóvölgyek erősen kanyargósak, mély, meredek partokkal. A folyók nem bővízűek, sok gázlóval rendelkeznek, homokos-köves talajjal, de csapadékos időben a vízszint és az áramlási sebesség gyorsan és erősen megnő, a keskeny, mély völgyeket nehéz akadályokká változtatva. Az úthálózat a Kárpátok e határvidékén igen gyér volt. Vasútvonalak az Ung-völgyben és a Lupkowi-hágón áthaladó Homonna–Mezőlaborc–Sanok-vonalak voltak. A kevés országút és földút többnyire egysávos volt. A 20–30°-os meredek emelkedők miatt az őszi esőzések idején csak az épített utak voltak alkalmasak kerek járművek számára, a földutakon még az állati vontatású szekerek közlekedése is erősen akadályozott volt.

³⁰ ŚLIPIEC 2005: 105–106.

³¹ ЦАМО. Ф. 236. Оп. 2673. Д. 1298. Л. 2.

A meredeken zord terep, a nagy szakadékok és az erdős területek miatt a harcokcsik és a gépesített egységek mozgási lehetőségei rendkívül korlátozottak. Ugyanakkor ezek a terepviszonyok kedveztek a védelemnek, amely a változatos, természetes határra támaszkodva kevesebb számú erővel és eszközzel tudta megvédeni a hágókat. A hegyvidéken folyamatos védelmi vonal kialakítása szükségtelen volt. Úgy lehetett hatékonyan védekezni, hogy a védelmi rendszer kialakítása során ki kellett használni a terep természetes adottságait, elfoglalni és berendezni a legfontosabb magaslatokat, védelmi vonalakat, hágókat, hegyi átjárókat. A kialakított védvonalakat, nyílt tüzelőállásokat, föld-fa fedezékeket a szükséges helyen megerősíteni tüzérséggel, géppuskákkal, az erősített területet védeni dróttakadályokkal, aknamezőkkel, torlaszokkal.

A mélységben települt nehéztüzérség lövéseit a hang- és fényhullámok torzulása miatt a hegyvidéki és erdős terepen nehéz volt műszeres felderítéssel pontosan észlelni. Az első védelmi vonal környéki erdős területek és a terep a védelmet folytató fél számára kedvező lehetőségeket nyújtott a gyalogság és a haditechnikai eszközök rejtett összpontosítására.³²

A hegyvidéki terep, a talajviszonyok, a domboldalak nagy dőlésszögei lassítják a támadó mozgását és fárasztják a csapatokat. A területen sok a patak és a vízfolyás, amelyek a változékony időjárási viszonyok között gyorsan veszélyes folyókká duzzadnak. A hegyvidéki viszonyok között lehetetlen összefüggő frontot kialakítani, és a harcot nyitott szárnyakkal, főként völgyek és hegygerincek mentén kell megvívni. Mindig kell tartalékkal rendelkezni. A hegyvidéki és erdős terepen a frontális támadások ritkán vezetnek sikerre. A hegyes terepen vívott harc alapja a manőverezés – megkerülő és fedező mozgások, önállóan harcoló különítmények és csoportok akciói, beleértve a felderítő csoportokat is. A harc sikere az egységek aktivitásától és mozgékonyaságától, a csapatok és a felszerelés rugalmas kezelésétől, a felderítés hatékonyságától, helyes adataitól, valamint a tisztek és a harcosok kezdeményezésétől, helyzetfelismerésétől függ.³³

A terep ismerete a harcokcsiegységek alkalmazása során kiemelt fontosságú, hiszen az adott terep járhatósági viszonyai korlátozhatják a páncélos egységek mozgását. A szűk térben alkalmazott, a támadó által nem teljesen felderített, összetett műszaki védelmi berendezések akadályozzák, megállítják vagy visszavetik a támadást. Ezzel lehetőséget adnak a hatékony páncélelhárításra, gyors ellenlökések indítására.

A felsorolt sajátosságok, nehézségek nem leküzdhetetlenek. „Határozottan tudni kell, hogy nincsenek átjárhatatlan hegyek” – állt az utasításban, amelyet nemcsak a Vörös Hadseregnek a kaukázusi sikeres harcokban szerzett tapasztalataira való hivatkozással indokoltak, hanem arra a tényre való hivatkozással is, hogy az első világháború idején az orosz csapatoknak sikerült áttörniük az osztrák–magyar védelmet a Kárpátokban az Uzsoki- és az Orosz-hágón és elfoglalniuk Homonna városát. „A csapatok hadműveletei hegyvidéki erdős terepen nehéz és változatos körülmények között zajlanak, amelyeket nem lehet teljes mértékben előre látni” – zárul a dokumentum.³⁴

³² ЦАМО. Ф. 236. Оп. 2673. Д. 652. Л. 2; Д. 1298. Л. 1–3.

³³ Латыпов 2019: 103–105.

³⁴ ЦАМО. Ф. 244. Оп. 3000. Д. 561. Л. 52–53.

Terepviszonyok a védő német 101. vadászadosztály szempontjából

„Parancs: nem engedni az oroszok áttörését a Kárpátok gerincén!”

A hegység északi része viszonylag kevés nehézséget jelent egy kellő előrelátással megtervezett támadás számára. Amit az útvonal nehézségeinek leküzdésével időben veszít, azt megnyeri azzal a lehetőséggel, hogy a hegyi ösvényeken beszivároghat a védelem állásai közé, és így megbontható az összefüggő védelem.

A főgerinctől délre a terep ismét meredekké válik, nagyobb mértékben, mint az északi oldalon. Különösen a gerincen található összefüggő sűrű növényzet hátrányos a kisebb erőkkel történő gyors védelem esetében. A gerinc déli oldalán a terep szabdaltsága és összetettsége okoz gondot a védelem szempontjából, de a támadó nehézségei sokkal nagyobbak.

Mint minden hegység esetében, a Kárpátok legkedvezőbb védelmi helyzete a főgerincen kiépített védelmi állás a hegység erre alkalmas peremén, a magaslatokon, és közvetlenül a lankásabb térszínre való kilépés előtt. Oda a támadónak a legnagyobb, a védőnek a legkevesebb nehézséggel jár az eljutás.³⁵

A német parancsnokok az általuk vívott manőverező harc közepette, az állandóan változó harchelyzethez igazodva általában nem adtak alárendeltjeiknek részletes parancsokat. A parancskiadás során legtöbbször csak a megvalósítandó feladatot határozták meg. A részleteket az alárendelt parancsnokokra bízták, akik a helyszínen jobban el tudták dönteni, mi a jobb megoldás, s a bekövetkező váratlan eseményekre is gyorsabban tudtak reagálni. Ezt Guderian így fogalmazta meg: „Az ember egy menetjegyet kap a végállomás megnevezésével. A legmegfelelőbb útvonalat, a különböző kerülőket az utazóra kell bízni.” Többek között ennek köszönhetően sikerült a német páncélos és gyalogos seregtesteknek sokszor feltartóztatni a túlerőben lévő szovjet csapatok gyalogsági és harckocsirohamait, és eközben jelentős veszteséget okozni nekik.³⁶

A szovjet erők

A hadosztállyal szemben álló ellenség harcértékben alulmarad a saját csapatokkal szemben. Felszerelése sem jobb. Az ellenség azonban fölényben van gyalogos egységeinek nagyobb ereje miatt. Megengedheti magának, hogy támadásait széles fronton és a járható utakon kívül is megindítsa, kihasználva minden rendelkezésre álló lehetőséget. Még akkor is, ha támadásainak többsége eredménytelenül végződött, néhány támadócsoportnak sikerült a német védelem mögé behatolnia és visszavonulásra kényszeríteni a védelmet. Az oroszok igénytelensége azt is lehetővé tette, hogy nagyon kevés védelmi felszereléssel hosszú magaslati támadásokat hajtsanak végre.³⁷

³⁵ NARA, T314, R1229, F000432.

³⁶ SZÁMVÉBER 2001: 111.

³⁷ NARA T314, R1229, F000432-000433.

Orosz-hágó

A tárgyalt időszakban az Uzsoki- és a Radoszycei-hágók között az egyedüli, zúzottkő-kavics borítású fontos útvonal az Orosz-hágón haladt át. Északról Csnától az Orosz-hágóig tart az emelkedő hosszú, elnyúlt kanyarokkal. A hágó nyerge 20-40 m széles, amelyet 100-120 m relatív magasságú, kúpszerű csúcsok határolnak. A Zemplénorosziba vezető szakasz a Círóka-patak oldalában halad szűk kanyarokkal és nagy lejtéssel. A könnyebb lejutást öt kanyar biztosítja. Az utat összefüggő erdővel borított masszívumok határolják. A hágó környezetét sűrű fenyves borítja. Ezen a területen keskeny földutakon, hegyi ösvényeken kisebb gyalogsági egységek, esetleg fogatolt járművek száraz időben tudnak mozogni, de gépesített egységek számára járhatatlanok ezek az utak. Esős időben, a felázott talajon csak kisebb gyalogsági egységek mozgása lehetséges.³⁸

Az Orosz-hágó védelmére nagy hangsúlyt fektetett a német–magyar hadvezetés. A „kis háborúban” megszerzett területen itt létezett épített közút a Kárpátokon át, és közel volt a hágótól északra a lengyel Cisna, majd Sanok település mint fontos közlekedési csomópontok. A hágótól délre, a Círóka-völgyön keresztül elérhető Takcsány, majd a fontos közúti és vasúti csomópont Homonna, ahonnan gyorsan ki lehet jutni Nagymihály térségébe, az alföldi jellegű területre. A szovjet főparancsnokság többször módosított parancsa is az volt, hogy legkésőbb 1944. október 3-ig el kell jutni Nagymihály térségébe.

A Kárpátok hadművelet kezdete

A 4. Ukrán Front parancsnoka, Petrov vezérezredes által javasolt hadműveleti terv három szakaszból állt. Az első szakaszban öt napon belül a Kárpátok gerincével párhuzamos Radoszyce–Cisna-vonal mentén a kiinduló állások elfoglalását tervezték az 1. gárdahadsereg 30. és 107. lövészhadtestek erőivel, egyidejűleg a 3. gárda lövészhadtest, a 18. hadseregtől a 11. lövészhadtest és a támogató erők Sanok térségében történő összpontosításával. A második szakaszban négy napon belül 6 hadosztálynyi erővel kellett volna áttörni a német védelmet a Kárpátok főgerincén Łupków, Maniów térségében és elérni a Jabłoń, Utcás vonalat. A sikeres támadás után kezdik meg az együttműködést az 1. Ukrán Front 38. hadseregével (az elképzelés az volt, hogy a főgerinc szlovák oldalán északi, északnyugati irányban haladó utakat foglalják el, különben több gerincet kellett volna egymás után legyőzni). A harmadik szakaszban, amelynek időzítése nyitva maradt, az 1. gárdahadsereg erőinek egy részével Nagymihály települést kell elfoglalni, a többi egységgel Ungvár irányába kellett volna előrenyomulni.

A Sztavka utasítására a hadműveleti tervben jelentős változtatások történtek, amelyek közül a legfontosabb az volt, hogy a támadás fő iránya Komańcza, Homonna, Nagymihály legyen, és az 1. Ukrán Front 38. hadseregével az egész hadművelet alatt, ne pedig a Kárpátok gerincének leküzdése után működjön együtt az 1. gárdahadsereg.³⁹

³⁸ Карпатская операция 4 УкрФ. ЦАМО, Фонд: 244, Опись: 3000, Дело: 736, Лист 15–16.

³⁹ ЦАМО. Ф. 244. Оп. 3000. Д. 723. Л. 58–59.

Az 1944. szeptemberi hadműveletek

Az 1944. szeptember 9-én megindított támadó hadművelet célja a Kárpátok gerincének elérése néhány napos harccal. A védelem felkészült a várható támadásra: minden alkalmas helyet megerősített, a magaslatokat megszállta. A támadó hadművelet csak nagy nehézségek árán haladt előre. Korovikov vezérőrnagy, a 4. Ukrán Front hadműveleti parancsnoka írja visszaemlékezésében:

„a Kárpát-gerincért folytatott harcban minden méter előre haladásért keményen meg kellett küzdeni. Csapataink folyamatos nyomás alatt tevékenykedtek (a főparancsnokság elvárásai nem teljesültek – szerz. megj.). Míg a szeptemberi harcokban a Kárpátok előterében napi átlagban 5-8 km-t haladtunk előre, de ahogy közeledtünk a Kárpátok főgerincéhez, az előre haladásunk napi 2 km-re csökkent, a vízválasztó közelében ennél is kevesebb lett. Ahhoz, hogy néhány száz métert előre haladjunk, vagy megszerzett pozícióinkat javítsuk, egész napi harcot követelt.”⁴⁰

A 4. Ukrán Front egységei az augusztusban befejezett Lemberg-sandomierzi hadművelet során megszerzett terepszakaszról indították az újabb támadást. Az 1. gárdahadsereg bal szárnya a Hunyadi-állás előtt, Turkától északra, a többi egység a Krosno–Sanok–Lesko – Ustrzyki Dolne-vonaltól északra volt állásban. Ez mintegy 25–50 km-re volt a Kárpátok főgerincétől.

A Duklai horpadás jól kiépített védelmével és a jelentős erejű német páncélos csapatokkal szemben nem tudott tért nyerni az 1. Ukrán Front 38. hadserege. Ezért egyre erőteljesebben forszírozták a Lupkovi- és a Radoszycei-hágók mellett a magyar területek elleni támadó hadműveleteket. Ez a feladat a jelentősen megerősített 1. gárdahadsereg egységeire hárult, amelyet segített az öt légihadosztályból álló 8. légihadsereg is több mint 600 repülőgéppel. 1944 őszén különösen az Orosz-hágó környékén folytak komoly harcok. A szovjet katonaföldrajzi értékelések az Orosz-hágót az öt legfontosabb Kárpátokbeli hágó között tartották nyilván a 4. Ukrán Front hadműveleti területén.⁴¹

A hágó megerősített védelme arra kényszerítette a támadó Vörös Hadsereget, hogy alternatív megoldásokat keressen. Így jelentős csapatösszevonást hajtottak végre a Czerenin magaslat környékén, valamint az Orosz-hágótól kissé keletre, az Okraglik magaslat előterében.

Szeptember 20-án Zsukov marsall főparancsnok-helyettes, aki előző nap az 1. Ukrán Front főhadiszállásán tett látogatást, megérkezett a 4. Ukrán Front főhadiszállására. Sztálin azért küldte, hogy a helyszínen tájékozódjon, és megtegye a szükséges intézkedéseket a két ukrán front csapatai offenzívájának fokozására és a hadműveleteik hatékonyabb koordinálására. Sztálin nevében Zsukov elrendelte, hogy az 1. gárdahadsereg frontján azonnal vessék ütközetbe a 3. hegyilövész hadtest és a 11. lövészhadtest összes hadosztályát, erőteljes támadó hadművelettel csatlakozzanak a 18. hadsereg és a 17. lövész hadtest folyamatban lévő támadásához.⁴²

⁴⁰ Венков 1974: 207.

⁴¹ Карпатская операция 4 УкрФ ЦАМО, Фонд: 244, Опись: 3000, Дело: 736, Лист 11.

⁴² Штеменко 1989: 471.

Heinrici vezérezredes, a Heinrici hadseregcsoport parancsnoka szeptember 23-án kelt táviratában értékeli a hadművelet két hetét:

„A Sanok – Krosno térségében végrehajtott 14 napos nagyszabású orosz támadás során még mindig nem sikerült döntő áttörést elérniük. Csapataink bátorsága, kitartása, a fáradhatatlan vezetés megakadályozta a szlovák területhez való közelebbjutást. Csapataink 260 harcokcsit semmisített meg. Az ellenség sok katonája kiválik a támadásból, átadja fegyvereit és hadifogolyként megadják magukat. Az ellenség továbbra is hadosztályt hadosztály után küld támadásba. A terep azonban egyre kedvezőtlenebbé válik a támadó számára. Amint beköszönt az őszi időjárás, megnehezíti és akadályozni fogja a támadó mozgását. Minden ellenséges áttörést minden erőnkkel meg kell akadályozni, hogy a döntő, politikailag is fontos feladatot a Kárpátok védelmében teljesíteni tudjuk.”⁴³

A szovjet 30. lövészhadtest továbbra is eredménytelenül támadta az Orosz-hágót és közvetlen környékét. 1944. szeptember 26-án az 1. gárdahadsereg parancsnoka úgy döntött, hogy meg kell kerülni a hágó megerősített területét, ezért megparancsolta a 276. és 237. lövészhadosztályoknak Smerek, Topolya felé támadni, a 30. lövészhadosztályt pedig Solinka felé rendelte előrenyomulni. Szeptember 27-én a 30. lövészhadosztály megközelítette a Kárpátok gerincét Solinka térségében, a 276. lövészhadosztály birtokba vette Csnát és Zemplénorosi térségében a hágóhoz közeledett. A 237. lövészhadosztály leküzdötte a hágótól keletre a főgerinc egy kis szakaszát és elfoglalta Juhászlakot (Runina), de még aznap a német 100. és a 101. vadászhadosztályok egységeinek ellentámadása visszavetette a támadókat a gerincre.⁴⁴

A Kárpátok hadművelet terve szerint az 1. gárdahadsereg csapatainak szeptember 29-ig el kellett volna érniük a Hanusovce, Homonna, Takcsány vonalat, de ezt a feladatot nem tudták teljesíteni. Az előrenyomuló szovjet csapatoknak minden kilométernyi terepért, minden magasságért, minden útért, minden településért meg kellett küzdeniük. A szovjet adatok szerint az 1. gárdahadsereg szeptember 20–30. között komoly veszteségeket szenvedett: elesett 1994 fő, sebesült 7956 fő, eltűnt 195 fő, összesen 10 145 fős a veszteség.⁴⁵

A hegyvidéki és erdős terepen folytatott támadó harc nehézségeihez hozzájárult az, hogy a szeptemberi viszonylagos jó időjárás után októberben az időjárási viszonyok napi szinten változtak: sűrű köd reggelente és esténként, alacsony magasságú felhőzet, gyakoribb esőzés, ami szinte járhatatlanná tette a burkolatlan utakat.⁴⁶ A rossz időjárás csökkentette a tűzéréség hatékonyságát és a légi műveletek lehetőségeit.

A támadó súlyos emberi veszteségeinek pótlására biztosított újoncok esetében hiányzott a megfelelő katonai képzés és a harci tapasztalat. Emellett volt példa arra is, hogy a Nyugat-Ukrajnában mozgósított katonák nem akartak a Vörös Hadseregben szolgálni. Különböző betegségeket színleltek, lassan követték a parancsnokaik utasításait, különböző ürügyekkel próbálták elhagyni a frontot, és megpróbáltak dezertálni.

⁴³ NARA, T314, R1229, F000454. A táviratot a magyar 2. hegyidandár, a 6. gyaloghadosztály és a német 101. vadászhadosztály kapta. Ezek a seregtestek harcoltak az Uzsoki-hágó és a San folyó keleti partja közötti területen.

⁴⁴ Латыпов 2019: 173.

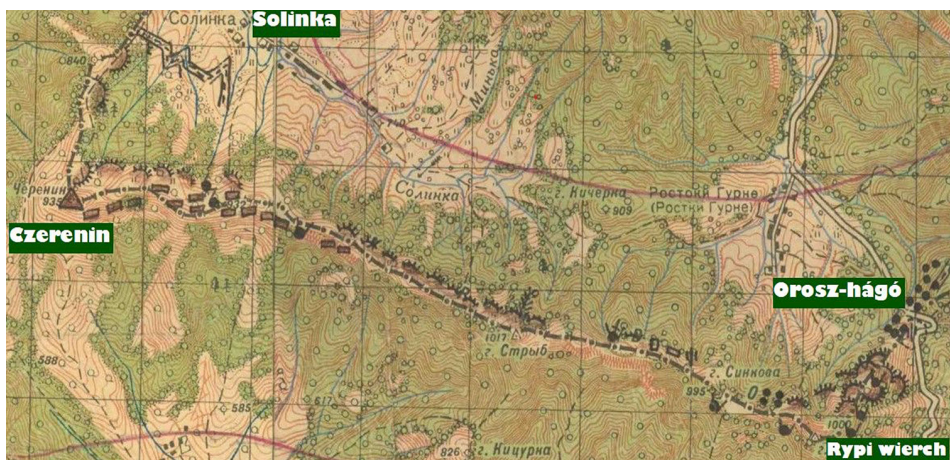
⁴⁵ ЦАМО. Ф. 244. Оп. 3000. Д. 835. Лист 101.

⁴⁶ A német tábori naplók tartalmazzák a napi általános meteorológiát. NARA T314 R1228.

Voltak közöttük az OUN (Ukrán Nacionalisták Szervezete) szimpatizánsai, és nem csak szimpatizánsok: a 30. lövészadosztályban és a 256. lövészrezdben a kémelhárítás négy, volt UPA- (Ukrán Felkelő Hadsereg) harcost leplezett le. Az említett személyek agitációs tevékenysége a bejövő újoncok között rontotta az aktív alakulatok morálját és politikai szellemét, ami csökkentette támadólendületüket és akadályozta feladataik teljesítését.⁴⁷

Az 1. gárdahadsereg jelentős élőerő- és eszközfelnyben volt a német–magyar alakulatokkal szemben, de a hegyvidéki és erdős terepen folyó harci műveletek körülményei között ezt nagymértékben kiegyenlítette a Szent László-állás tábori erődítésrendszere és a német dinamikus hadvezetés. Az Orosz-hágó térségében összetett védelmet kialakított magyar–német egységek nemcsak a természetes akadályokra, hanem a műszaki erődítések jól kiépített rendszerére is támaszkodtak. A hágó birtoklása szükséges volt ahhoz, hogy a Zemplénoroszi–Takcsány–Homonna-országúthoz és a Mezőlaborc–Homonna-vasútvonalhoz hozzáférjen a támadó fél.⁴⁸

Zemplénoroszi fölött, a hágó mindkét oldalán, az 1000, 1046 és 1098-as magaslatokon a Szent László-állás részeként a védelmi csomópontokat folyamatosan fejlesztették a magyar és német utászalakulatok irányításával. Mindegyikhez tartozott egy-egy lövészárkvonal a magaslatok északi lejtőin föld-fa fedezékekkel és géppuskaállásokkal, jól fejlett tűzrendszerrel, jó kilövessel a peremvonalhoz vezető irányokba. A fő védelmi vonal előterét torlaszokkal, aknamezőkkel, drótkadályokkal (Bruno spirál) fedezték. Minden védelmi pont tűzkapcsolatban állt egymással, azokat fejlett tűzrendszer kötötte össze, és egy erős ellenállási csomópontot képeztek, amelynek minden megközelítését aknavető és tüzérségi tűz akadályozta a mélyből (8., 9., 10. ábra).⁴⁹ A lövészárkok mögött, a hágón páncéltörő ágyúk tüzelőállásai voltak, amelyek közvetlen tűz alatt tartották a Roztoki Gőrne felőli utat, amelynek hidját felrobbantották.

8. ábra: A Czerenin – Orosz-hágó-szakasz védelmi rendszere a Kárpát-gerincen az 1. gárdahadsereg felderítési adatai alapján, 1944

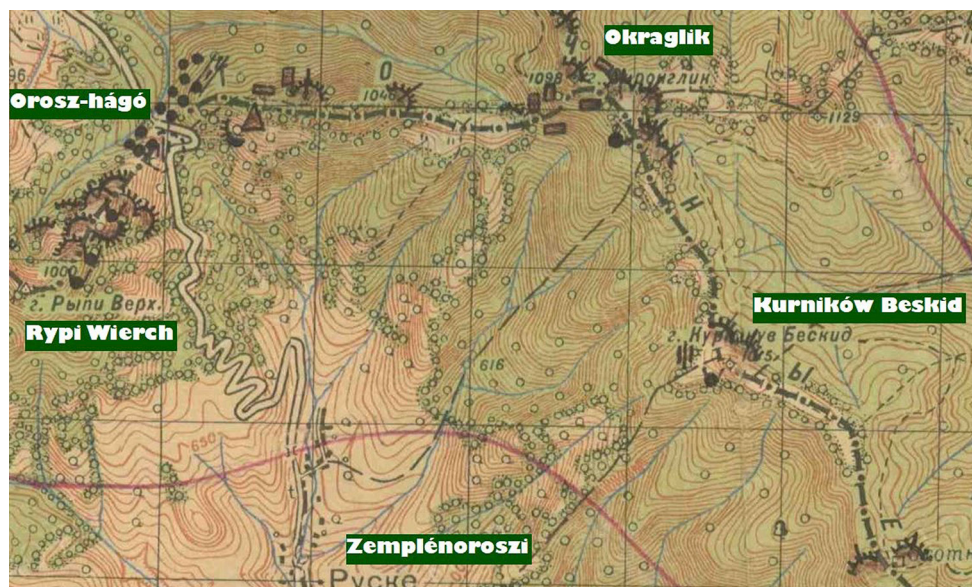
Forrás: Действия артиллерии 1 гв. А ЦАМО, Фонд: 456, Опись: 6850, Дело: 531, Лист 68–72.

⁴⁷ ЦАМО. Ф. 244. Оп. 2980. Д. 72. Л. 145–148; Оп. 3000. Д. 626. Л. 25–27; Д. 723. Л. 104.

⁴⁸ ЦАМО. Ф. 244. Оп. 3000. Д. 746. Л. 11–12.

⁴⁹ Латыпов 2018: 197–198.

A Círóka-völgyi út a védelemben lévő hadsereg számára fontos szállítási útvonalat biztosított, ezért a németek megerősített védelmet építettek ki a Keleti-Beszékide gerince mentén, amelynek fő csomópontja az Orosz-hágó volt. A tábori erődítés balszárnyát Mohlicától és az 1000-es magasságtól (Rypi Wierch csúcs) kezdődően és nyugatabbra nagy magasságú, megközelíthetetlen lejtők fedték, a jobb szárnyat a 1046-os és 1098-as (Okraglik) magasságokon kiépített védelmi rendszer védte. Az Okraglik és környéke védelmi erődítései megakadályozták, hogy az 1. gárdahadsereg egységei Juhászlakon (Runina) keresztül elérjék a Zemplénoroszi–Homonna utat.

9. ábra: A Rypi Wierch – Orosz-hágó – Kurnikow Beskid szakasz védelme, 1944

Forrás: Действия артиллерии 1 зв. в ЦАМО, Фонд: 456, Опусь: 6850, Дело: 531, Лист 68–72.

Megjegyzés: A szovjet felderítés rendelkezett információkkal a védelem nagyságát illetően, de a pontos részleteket csak a Szent László-állás elleni harcok során ismerték meg. A térképet az 1. gárdahadsereg felderítési adatai alapján állították össze.

Jelmagyarázat	
	Föld-fa bunker
	76 mm-es üteg ideiglenes tűzelőállása
	Aknavető
	50 mm-es aknavető szakasz
	Golyószóró tűzelőállás
	Lövészgödör
	Figyelőpont
	Földmű
	Aknamező
	Közlékedő árok
	Kétsoros szögcsodró akadály
	75 mm-es önálló löveg
	Torlasz

10. ábra: A térképi jelölések jelmagyarázata

Forrás: ЦАМО, Ф: 456, О: 6850, Д: 531, Л 68–72 térkép jelmagyarázata alapján a szerző szerkesztése

A Vörös Hadsereg gyors előrehaladásának szükségét fokozta az a tény, hogy a szovjet pártvezetés ígéretet tett a tervezettnél hamarabb, 1944. augusztus 29-én⁵⁰ Besztercebányán kirobbantott szlovák nemzeti felkelés megsegítésére. A felkelő partizánok csapatát a Partizánmozgalom Ukrán Törzsének kijevi iskoláiban katonai és politikai felkészítésen átesett, és Szlovákiába beszivárgó, valamint repülőgépeken szállított szlovák és szovjet harcosok alkották. Sztálin a feladatot az 1. és a 4. Ukrán Front parancsnokainak adta ki. A hadművelet végrehajtására az 1. Ukrán Front kötelékéből a 38. hadsereg, és a 4. Ukrán Front nyugati támadó szárnya, az 1. gárdahadsereg lett kijelölve. A 38. hadsereg fő támadási iránya a Duklai-hágó volt mint a Kárpátok jól megközelíthető, legalacsonyabban fekvő átjárója (502 m tszf.). Az 1. gárdahadsereg feladata volt a Lupkovi-hágó (fontos vasútvonal) és a Radoszyce-hágó (közút), az Orosz-hágó (fontos közút) és a Círóka-völgy leküzdése, valamint kijutni Nagymihály térségébe, és gyorsan elfoglalni az Uzsoki-hágót és az Ung-völgyet.⁵¹ A parancs szerint köztes célt jelentett Homonna település mint fontos vasúti és közúti csomópont. Itt ágazott el a vasútvonal, amelynek északi ága a Lupkovi-hágón keresztül haladt, míg a másik ág a Círóka völgyében futott Takcsány településig. A védelem utánpótlási útvonala Magyarországon keresztül e vasútvonalakon volt lehetséges (a szlovákiai területen történő utánpótlás-szállítás az augusztus végén kezdődött nemzeti felkelés és a partizánmozgalmak miatt bizonytalanná vált). A hadtáp biztosítása szempontjából fontos közúti és vasúti csomópont volt Nagymihály is, emellett e térségből már alföldi jellegű területen lehetett folytatni a támadó hadműveletet. A szovjet főparancsnokság többször módosított parancsa is az volt, hogy 1944. október 3-ig el kell jutni Nagymihály térségébe.

Az Orosz-hágó védelmi rendszere

Az Okráglík és a Plasza magaslatok a főgerincen, valamint ezek déli előterében, a Juhászlak és Zemplénorosi között, 550–650 m magas dombvidéki jellegű, de átszegdelt területeken haladó szekérút fontos védelmi terepszakasz volt Zemplénorositól keletre. A településtől északnyugatra a főgerinc Czerenin, Rypi Wierch uralgó magaslatai és az Újszomolnok környéki magaslatok különösen fontos szerepet játszottak a védelem elgondolásában. A jelentések szerint a német egységek folyamatosan harcban álltak, hogy fenntartsák ezeket a védelmi pontokat. A szovjet erők ismétlődő támadásai ellenére a németek hosszú ideig sikeresen tartották állásaikat. 1944 októberének első hetében az 1. gárdahadsereg csapatai ádáz harcokat vívtak az Orosz-hágóért. A német védelem a XI. hadtest (168. gyaloghadosztály) és a XXXIX. hegyivadász hadtest (100. vadászadosztály, 101. vadászadosztály) alakulataival folyamatosan támadta a 30. szovjet lövészhadtest előrenyomuló hadosztályait századtól zászlóaljig terjedő erővel, 2–12 harcocsival és rohamlöveggel támogatva.

Az Orosz-hágó elleni frontális szovjet támadások néhány, nagy veszteségeket hozó roham után megszűntek, helyette keletről és nyugatról igyekeztek áttörni a Szent

⁵⁰ Az eredeti terv az volt, hogy az 1944. szeptember 8-án (1. Ukrán Front) és szeptember 9-én (4. Ukrán Front) meginduló támadással egy időben kezdődik a szlovák nemzeti felkelés.

⁵¹ GRECSKO 1977: 50–59.

László-állás magaslatokon kiépített tábori erősítéseit. A fő támadási irányok a nyugati szakaszon az Oroszi-hegy (Rypi Wierch 995 m, más helyen 1003 m) és a Mohlica magaslatok voltak. Egyes részüket időlegesen sikerült a támadónak birtokba vennie, de a gyorsan átcsoportosított új erők segítségével megindított ellenlökésekkel a német csapatok visszaszerezték a magaslatokat.

A hágótól keleti irányban az 1046-os magaslat, az 1098-as Okraglik, Palás (Plasza, 1163 m) és a Gyurkahegy (Gyurkovec, 1190 m) magaslatok voltak az ellenes támadások fő célpontjai. A Vörös Hadsereg célja az volt, hogy a hágótól nyugatra Újszomolnok felé hatol be, és Zemplénoroszi déli részét támadja. A keletre húzódó magaslatokon keresztül eljuthat Zemplénoroszi északi részére, vagy elfoglalja a gerinctől délre mindössze 2-3 km-re lévő Juhászlak települést, ahonnan az északnyugati irányba vezető szekérúton 600 m fölötti magaslatok között tud eljutni Zemplénoroszi déli területére. A támadó ezzel az elképzeléssel be akarta keríteni Zemplénoroszi területét, és déli irányból hátbatámadni a hágót biztosító védelmet. A szovjet csapatok fő célja a terület birtokba vétele és a német védelem áttörése volt, mivel a Círóka-völgyben futó útvonal kulcsszerepet játszott a térség logisztikai és stratégiai mozgásai szempontjából.

Míg a 4. Ukrán Front keleti szakaszain voltak sikeres támadó hadműveletek, szeptember 30-ig az 1. gárdahadsereg egységei az Orosz-hágó körzetében a folyamatos támadásaik ellenére nem haladtak előre.⁵² A frontjelentés az 1944. szeptember 30-i állapot alapján megállapítja, hogy az 1. gárdahadsereg a 22 napos folyamatos támadása ellenére nem tudta teljesíteni a főparancsnokság által kitűzött célt. A hadművelési területén a Kárpátok főgerincét csak részben sikerült elfoglalni, és végrehajtani kisebb betöréseket, amit a védelem megállított, és ellenlökésekkel visszaszorították a betört egységeket a Kárpátok gerincére.⁵³

Egyhetes, eredménytelen támadás után az 1. gárdahadsereg parancsnoka elrendelte, hogy október 5-én bármilyen körülmények között indítson támadást a 30. és a 107. lövészhadtest. Négy napos folyamatos támadó hadművelet eredményeként sikerült Zemplénoroszit elfoglalni.⁵⁴ A parancs szerint a területen, valamint Zemplénoroszi, Újszomolnok körzetében tartózkodó összes szovjet egység folyamatosan támadott a nyugati frontszakasz áttörésének helyén. Minden támadást a hadosztály és az alárendelt egységek teljes súlyával hajtottak végre erős tűzérési és sorozatvető tűzérési támogatással. A szovjet csapatok több páncélos kötelékkel és tűzérési támogatással igyekeztek áttörni a védelmi vonalakat. A támadás elején Zemplénoroszi együttes tűzérési és aknavető tüzrel támadták. A települést és környékét a 100. vadászhadosztály és a 168. gyaloghadosztály erői védték a szovjet támadásokkal szemben. A harcok során a 227. vadászrezred II. zászlóalja is jelentős szerepet játszott a település és a környező védelmi vonalak megtartásában.⁵⁵

1944. október 8-án a szovjet 615. lövészrezred első és második zászlóalja a településtől nyugatra lévő magaslatokról támadott és elfoglalta Zemplénoroszi északi részét, míg az 520. lövészrezred egy zászlóalja a déli részt érte el, a 465. lövészrezred

⁵² ЦАМО. Ф. 244. Оп. 3000. Д. 723. Л. 100–103.

⁵³ Карпатская операция 4 УкрФ. ЦАМО, Фонд: 244, Опись: 3000, Дело: 736, Лист 103–105.

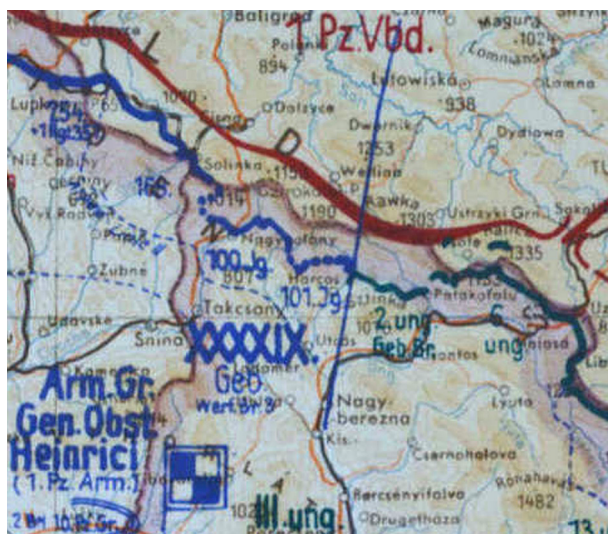
⁵⁴ Латыпов 2018: 198.

⁵⁵ NARA T314, R1228, F000877.

pedig az Orosz-hágó utáni útkanyarból kényszerítette időleges visszavonulásra a német egységeket. A védelem október 9. déli jelentése szerint:

„a támadó szomszédos egységeinek összevonásával, valamint három lövészadosztály, rohamutász dandár és a 31. páncélosdandár együttesen támadja a hadtest balszárnyát az Orosz-hágó mindkét oldalán. A szeptember 28. óta folyó harcban szovjet részről eddig öt lövészadosztály, egy rohamutász dandár, a páncélosdandár részei és egy lángszórós zászlóalj került bevetésre. A nagyerejű támadást erős tűzérségi tűzzel, köztük nagy űrméretű tűzérséggel, valamint a légierő bevetésével (bombákkal és fedélzeti géppuskatűz alkalmazásával) támogatják. A szovjetek folyamatosan pótolják meggyengült egységeiket. A támadó azon szándéka, hogy az Orosz-hágó mindkét oldalán áttörje a frontot, és gyorsan elfoglalja a hegyek déli oldalának kijáratát, eddig nem sikerült, hiába a kíméletlen ember- és anyagi erőforrás bevetése, a védelem gyengülő csapatai hősiiesen ellenállnak.”⁵⁶

Végül kéthetes, folyamatos támadás és hatalmas emberáldozat eredményeként az Orosz-hágó és Zemplénoroszi elfoglalása október 9-én estére megtörtént. A német csapatok visszaszorultak a Czerenin magaslat, Újszomolnok, Nagypolány, Hajdúbérc magaslat (919 m) szakaszra.⁵⁷

11. ábra: A Wehrmacht egységeinek elhelyezkedése, 1944. október 9-én
 Forrás: ЦАМО Фонд 500 Опусь 12457 Дело 1202 (1)

Az Orosz-hágó elfoglalását követően a Czerenin magaslat környéke és a szlovák-magyar határon kialakított új védelmi vonal tartotta magát a folyamatos támadások ellenére. A 857-es magaslat (Zellő magaslat) közelébe csak október 14-én jutott el

⁵⁶ NARA T314, R1228, F000881.

⁵⁷ ЦАМО. Ф. 244. Оп. 3000. Д. 746. Л. 12–14.

az első zászlóalj nagyságú szovjet kötelék. Ezt követően érték folyamatos támadások a fő védelmi vonalat.⁵⁸ A szovjet csapatok megpróbálták áttörni a védelmi vonalon. Intenzív összecsapások zajlottak a térségben, különösen a stratégiai jelentőségű útvonalak mentén. A védelem erősítése érdekében további védelmi létesítményeket hoztak létre, beleértve páncéltörő árkokat és drótakadályokat, amelyeket a terep természetes adottságaihoz igazítottak.

A Kárpátok főgerincét – az ott található összes hágóval együtt – csak 1944. október 18-án vette birtokába a 4. Ukrán Front. A Kárpátok előterén és a Kárpátok hegyvidékén folytatott negyvennapos, folyamatos és megerőltetett harcok eredményeként, nagy veszteségekkel – együttműködve a szomszédos frontokkal (1. és 2. Ukrán Front) – sikerült csak leküzdeni a német–magyar védelem ellenállását.⁵⁹

A szovjet 30. lövészhadtest folyamatos támadása ellen a német 168. gyaloghadosztály és a 100. vadászhadosztály egységei védekeztek jelentős tűzérési és Nebelwerfer 41 rakétasorozat-vető támogatással. A szovjet támadás célja a Vendégi (Hostovice) – Homonna-vonal megszerzése, hogy a könnyebb terepen elérje a 2. Ukrán Front alakulatait, bekerítve ezzel a Kárpátalján harcoló magyar 1. hadsereget. Az Orosz-hágó megszerzése után, tíz napon át tartó folyamatos támadások eredményeként 1944. október 19-re az 1. gárdahadsereg csapatai elfoglalták Zellőt és Nagypolányt.⁶⁰ A negyvennapos folyamatos támadó hadműveletek eredményeként az 1. gárdahadsereg a Kárpátok déli lejtőin leereszkedve behatolt a Ciróka-patak völgyébe, de a Sztavka parancsa nem teljesült, nem érte el Homonnát.⁶¹

Október 19-én a mind élőerőben, mind anyagiakban nagy veszteségeket szenvedett 30. lövészhadtestet hátravonták tartalékba. Az 1. gárdahadsereg csapatait átcsoportosították, egyes részeit összevonták. Biztosították az elfoglalt pozíciókat, erősítették állásaikat, felderítést végeztek és várták a fegyver, lőszer és az élőerő beérkezését. Pár nap szünet után, október 24-én indított új támadást az 1. gárdahadsereg.⁶²

Erődítések a Ciróka-völgyben 1944. szeptember–október hónapokban

A német parancsnokság elvárása volt a hadművelési mögöttes területek folyamatos erődítése. A Ciróka-völgyben és a völgybe becsatlakozó északi bekötőutak mentén a 620. hegyiutászrezred irányította az erődítési munkákat. Ekkor már nem épültek beton védelmi létesítmények anyag-, de leginkább időhiány miatt. A tábori erődítések kiépítésébe az utászalakulatok bevonták a környező területek lakosságát, a tartalékok és a hadműveletekkel nem érintett egységeket is. Az építkezések 1944 szeptemberében kezdődtek, és a szovjet fenyegetések növekedésével párhuzamosan fokozódott az erődítési tevékenység. A munkálatok szeptember második felében váltak intenzívebbé, és a front megérkeztéig tartottak. A védelem kiépítése harckocsiárkok, drótakadályok,

⁵⁸ NARA, T314 R1228 F000848.

⁵⁹ Венков 1974: 208–209.

⁶⁰ Лапытов 2018: 199.

⁶¹ Лапытов 2019: 182.

⁶² Лапытов 2019: 181.

lövészárkok és föld-fa fedezékek, golyószóró- és géppuskaállások, megfigyelőpontok kialakításával történt. A védelmi létesítmények nagy része 1944 szeptemberében és októberében készült el.

12. ábra: A front és a csapatok elhelyezkedése 1944. október 23–25. között az 1. gárdahadsereg térképén
Forrás: ЦАМО Фонд: 244, Опусь: 3000, Дело: 915.

A Círóka-völgyben három védelmi vonalat alakítottak ki a német utászalakulatok. A völgy keleti oldalán lévő védelmi állás Dara településtől délre a 807-es magaslattól (Takcsony) indul, ahol a fő védelmi vonal előtt egy növényzettől mentes mélyedés található a magaslati vonulat keleti lejtői mentén, a 807 és 647 magassági pontok között. A 647-es magaslaton megtalálhatók a nagy háború idejéből származó védelmi rendszer maradványai. Dara településtől északkeletre található védelmi rész a 723-as csúcstól (Pohár) fut a 839, 919 (Hajdúberc) ponton a 922-es csúcsig (Bakhát). Ez összességében kevés átalakítást igényel, és szinte mindenhol kedvező a növényzet és a terep a tűzvezetésre. A terület legalább kocsíútként használható megközelítési útvonalai keletről és nyugatról is megfelelőek, valamint a magaslatokat az első világháborúban kiépített földút köti össze (13. ábra).⁶³

A 922-es és a 919-es magassági pont egy észak–déli irányú, körülbelül 500 méter hosszú gerinc, amelynek déli pontja a 919 m magas Hajdúberc. A magaslatról tűz alatt lehetett tartani a Zemplénoroszi–Nagypolány-útszakaszt, Juhászlak

⁶³ NARA T314, R1229, F000438.

települést és környezetét, a Juhászlakról Zemplénoroszi felé vezető szekérutat, valamint a Zemplénorosztól keletre húzódó Kárpátgerincet. Ez a terület mint uralkodó pont és a terepviszonyok miatt rendkívül előnyös védelmi és megfigyelési helyzetet biztosított. A környező magaslatok 80–250 méterrel alacsonyabbak, így a mélyebben lévő területek is láthatók voltak. Ezek stratégiai előnyt jelentettek a védők számára, mivel jó rálátást biztosítottak az ellenség mozgására. Ezek a stratégiai pontok az ellenség támadásának kiemelt célpontjai voltak. E magaslat birtoklása nélkül, nehézfegyverzet hiányában nehéz áttörni a védelmi vonalakat, és szállítási útvonalakat biztosítani a támadó feladatokhoz.

13. ábra: A Círóka-völgyi út védelmi rendszere

Forrás: Magyarország 1941-es térképe felhasználásával rajzolta a szerző

A Círóka-völgyi fő közlekedési út védelmére Nagypolánytól nyugatra, az út északi oldalán épültek tábori erődtések. A fő pozíció a 685 (Berenke) és a 719 (Borsuk) között húzódott. Újszomolnok (Smolnik) déli szélétől fut mintegy 500 méterre északnyugati irányban, Zellőtől (Zvala) délre. A tűzvetetés beállításához csak a 719-es magassági pont utolsó harmadában, az északkeleti és északi lejtő igényel jelentősebb tisztítást. A 685-ös és 719-es pontoknál az előretolt pozíciókat a terep domborzati viszonyaihoz igazították. Az út fölötti védelmi vonalak párhuzamosan futottak az említett útszakasszal, és nagyjából 500 méterrel délre, majd északnyugatra húzódtak tovább. A megközelítőutak az állásnak ezen a részén csak

kelet felől érhető el Újszomolnok déli szélén. Nyugat felől nincsenek járható ösvények, kivéve a Szedreske (Osztroznica) – Zellő-szekérutat (13. ábra).⁶⁴

A magasabb pontokon lévő védelmi állások (például a 723-as és 839-es magassági pont) kiváló rálátást biztosítottak az ellenséges vonalakra, ami különösen fontos volt az erődítmények és a tüzelőállások szempontjából. A terepen található természetes akadályok, például a hegygerincek és az erdős területek további védelmi előnyöket nyújtottak.

Helyszíni bejárásunk során az Olsina (589 m) és a Brinky (684 m) magaslatokat elválasztó vízfolyás mentén, az egykori újszomolnokai elágazástól nyugati irányban, az összeszűkülő völgyben találtunk a Círóka-patak partján két, teljesen rombolt betonépítményt, valamint az út fölötti hegyoldalban, valamint a név nélküli kis vízfolyás oldalában tüzelőállások, lövészgödörök, közlekedőárkok maradványait azonosítottuk.

A műszaki parancsnok helyzetértékelése szerint a Czerenin csúcs – Orosz-hágó közötti területet folyamatosan támadják az 1. gárdahadsereg egységei. Ezért a Szedreske–Zellő-útról a fő védelmi vonalat át kell helyezni mintegy 500 méterre nyugatra a 735-ös, 762-es, 814-es, 857-es és 756-os magaslatokra (magyar-szlovák államhatár a Círóka-patak vízválasztóján), majd a Zellő – Czerenin-csúcs (933 m) – Solinka-szekérúttól mintegy 300 méterrel nyugatra. A 933-as magaslaton folyamatos a magyar utászok közreműködésével az erődítés. A Czerenintől mintegy 700 méterre északra lévő 843-as csúcs északi lejtőjére magyar utászalakulatok közreműködésével lövészárkokat, páncélelhárító árkot, páncéltörő ágyúállást, drótkadályokat, óvóhelyeket, nyílt tüzelőállásokat építenek. Különösen a 723-as, 843-as és 933-as pontok voltak fontosak, amelyeknek stratégiai jelentőségük volt. Ezekről a pontokról az ellenséges mozgásokat kiválóan lehetett ellenőrizni (14. ábra).

14. ábra: A Zellő-Solinka védelmi szakasz

Forrás: Magyarország 1941-es térképe felhasználásával rajzolta a szerző

⁶⁴ NARA T314 R1229 F000438.

Az egész új állás a Magyarország északi határa mentén húzódó gerincről (Szent László-állás) látható, különösen a 933 m-es uralgó pont. A Zellő–Solinka-szekérút mentén lévő, növénymentes 600-as magasság a javasolt új védelmi vonalról – különösen a 933-as magaslatról – jól látható, így az ellenség aligha tud ott megkapaszkodni. A 843-as magassági pont védelmi állása megközelíthető a Szent László-állásból, és jól látható a Solinkától északkeletre húzódó, 1000 m feletti gerincsorról is. A Szedreske–Zellő-útnak a teljes szakaszán a 843-as bázisig (Solinka) viszonylag kevés munkával biztosítható a megfelelő tűzvezetés. A védelmi állásokhoz keleti irányból használható utak vezetnek. Ugyanígy alkalmas a Szedreske–Zellő- és a Zellő–Solinka-út a védelem számára. A 168. gyalogoshadosztály felelőssége volt a környékbeli védelem biztosítása. A dokumentumok szerint a védelmi vonalat 843-as magasságra koncentrálták, amelyet a magyar 151. utászszázalój irányításával erősítettek.⁶⁵

15. ábra: A 843 magaslat északi oldalán kialakított harckocsiárak
Forrás: a szerző felvétele, 2024

Stratégiaiilag fontos hely volt Círókaófalutól délre a közúti híd, amelynek védelme elengedhetetlen volt a takcsányi irány biztosításához. A híd előtt harckocsik ellen folyózárat⁶⁶ alakítottak ki. A terület többsoros harckocsiakasztó akadályokkal volt biztosítva, amelyeket kombináltak harckocsiárakkal, drótkadályokkal és aknamezőkkel. Ezek az akadályok a Círóka folyó mindkét partján kiépültek, és céljuk az ellenséges páncélozott járművek mozgásának teljes akadályozása volt. Az akadályokat két oldalról

⁶⁵ NARA T314 R1229 F000439-440.

⁶⁶ A folyózárok általában rönkfából kialakított, kövel töltött harckocsiatorlaszok, valamint egyéb víz alatti és vízparti építmények a folyó teljes keresztmetszetében és járható parti területén, amelyek fontos szerepet játszottak a folyómedrek páncéltörő védelmi rendszereiben. Ezek az akadályok a páncélozott járművek és harckocsik mozgásának megakadályozására szolgáltak a vízpartok és folyók mentén, hogy megnehezítsék azok átkelését vagy előrehaladását a folyók medrében vagy a folyóparton. A torlaszokat gyakran kombinálták más típusú akadályokkal és robbanószerkezetekkel, valamint part menti védelemmel, hogy maximális hatékonyságot érjenek el.

föld-fa szerkezetű bunkerek biztosították, amelyek fedezéket nyújtottak a védőknek. Ezek a bunkerek kiváló rálátást biztosítottak a folyóra és a hídhoz vezető utakat ellenőrző pozíciókra. Az erődöket a terepviszonyokhoz igazították, így rejtve maradtak az ellenséges felderítés elől. A védelmi állások mögött tartalékokat állomásoztattak, amelyek feladata volt a híd esetleges elvesztése esetén az ellenséges áttörés megállítás vagy ellenlökéssel való visszafoglalása. A híd a támadó erők áttörése esetére előzetesen robbantásra volt előkészítve, hogy a támadó csapatok ne tudják használni az átkeléshez. Ehhez robbantóállásokat alakítottak ki a híd mindkét oldalán.⁶⁷

„A jelentős csapatmozgások a 807-es (Darától délre) ponttól DNy-ra arra utalnak, hogy az ellenség nagyobb csapatösszevonásokat hajt végre azzal a céllal, hogy várhatóan október 29-én megnyissa a Takcsány-Szinna utat. E mozgásokkal párhuzamosan Nagypolányon keresztül erősítés érkezik a Círókaófalú és Szedreske között támadó szovjet csapatokhoz, hogy elérjék a magyar határon lévő 606-os csúcsot, ahol szekerút vezet Méhesfalva településre. Így két irányból támadhatják Szinnát.”⁶⁸

Takcsány mint logisztikai központ a Kárpátok hadművelet Homonna előtti fontos célpontja volt. 1944. október 7-én a napos, száraz időt és a jó látási viszonyokat kihasználva⁶⁹ a szovjet légierő bombázta Takcsányt, különösen a helyi lőszerraktárt, amely Kút településrészen volt. A bombázás során 41 ház égett le, a falu négy lakója meghalt, kettő pedig súlyosan megsebesült.

Október végén, november elején a több irányból támadó, a német–magyar védelmet bekeríteni akaró szovjet seregtestek a település egyes részeit időlegesen birtokba vették (16. ábra). A falut véglegesen csak 1944. november 24-én tudta a Vörös Hadsereg elfoglalni.⁷⁰

Október végén már a szovjet csapatok birtokolták Ungvárt és környékét, miután a bekerítés veszélye miatt Kárpátaljáról kivonta az 1. magyar hadsereget a katonai vezetés. Így a Círóka völgyében Takcsány felé közeledő szovjet erőktől keletre, délkeletre, délre 6–20 kilométerre is szovjet csapatok tartózkodtak. A Takcsány környéki legjelentősebb ütközetek 1944. október 31. és november 3. között zajlottak. Az első jelentősebb ellenséges támadás október 31-én kezdődött, amelyet erős tűzérési előkészítés előzött meg. A támadásokat több irányból indították. A német jelentések szerint az ellenség páncélosokkal is támadott, amelyből a védelem többet megsemmisített. A 2. magyar hegyidandár egységeinek egy része a Nagykapos–Pálóc–Szobránc–Remetevasgyár vonalában kialakított védőkörletben harcolt. Egy jelentés szerint:

„október 31-én a szovjet támadó erő a védőkörlethez tartozó Alsóhunkóc térségében áttörést ért el, ami déli irányból veszélyeztette a német állásokat. A támadás 2-3 zászlóalj erejű, Alsóhunkóc felől nyugat felé irányul, 5 harckocsival támogatva, amelyek közül a gyorsan átcsoportosított védelem háromat már kilőtt.”⁷¹

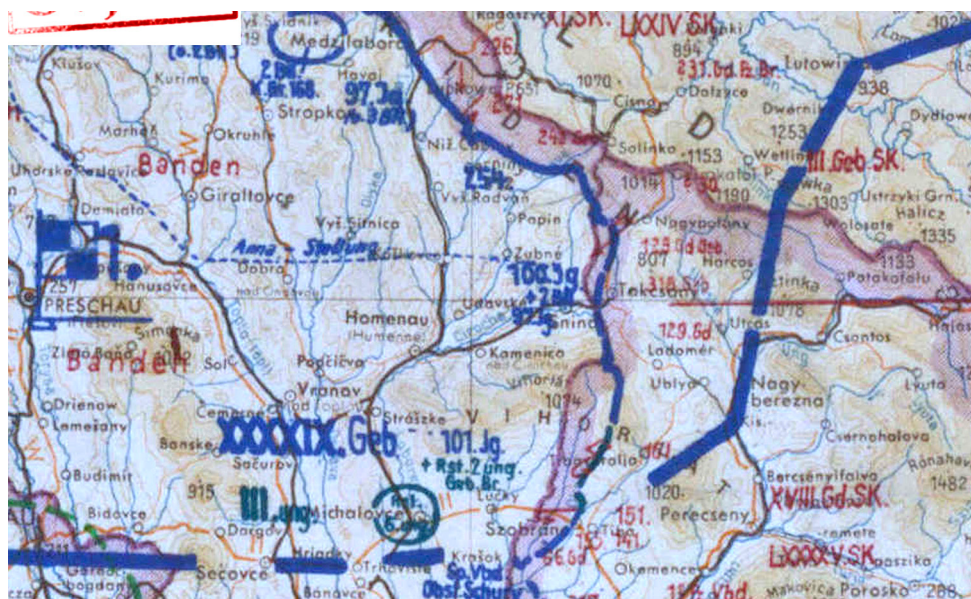
⁶⁷ NARA, T314 R1228 F401-500.

⁶⁸ NARA, T314 R1228 F000775.

⁶⁹ NARA, T314 R1228 F000892.

⁷⁰ Lásd: <https://stakcin.eu/historia/>

⁷¹ NARA T314, R1228, F000499.

16. ábra: 1944. október 31-i állapot német térképen
 Forrás: ЦАМО, Фонд 500 Описание 12457 Дело 1224 (1)

A német erők november 1-jén még próbálták tartani az állásaikat, de november 2-án az egy időben északról és nyugatról támadó, 5–15 páncélossal támogatott ellenség áttörte a védelmet, és a német csapatok visszavonulásra kényszerültek.

A takcsányi harcokban részt vevő német egységek: 100. vadászadosztály, 168. gyaloghadosztály, 229. vadászrezred III. zászlóalja (az egység védőállásban volt és erősítési munkálatokat is végzett), valamint egy páncélvadászegység és egy rohamlövegegység.⁷²

A takcsányi védelmi rendszer jól megerősített vonal volt, amelyet aknamezők, harcoksiakadályok, fedezékek és előkészített robbantási pontok támogattak. A tábori erősítések mélységi, több védelmi vonalból álló rendszert képeztek (17. ábra). A szovjet támadó hadművelet során a település vasúti infrastruktúrája jelentős károkat szenvedett, mivel a vasúti hidakat és síneket több helyen felrobbantották, hogy akadályozzák az ellenséges csapatmozgást. A település épületeinek jelentős része megsemmisült vagy súlyosan megrongálódott a tüzérségi támadások és a harcok következtében. Az anyagi kár hatalmas volt – 277 házból 114 teljesen megsemmisült, 147 súlyosan megrongálódott. Összességében Takcsány a harcok következtében komoly pusztítást szenvedett el, amely mind a közlekedés lehetőségeit, mind a lakóépületeket, mind pedig a természeti környezetet érintette.⁷³

⁷² NARA T314, R1228, F000493-497.

⁷³ BURAL 2016: 25–27.

17. ábra: Harckocsi elleni védelem, Takcsány

Forrás: https://russiainphoto.ru/search/photo/years-1944-1945/?index=6&page=82&tag_tree_ids=13322&page_nate_page=82

A Kárpátok hadművelet során a szovjet légierő (8. légihadsereg) a repülésre alkalmas időjárású napokon aktívan támadta a védelmi vonalakat és a stratégiai pontokat, beleértve a bombázásokat és géppuskás támadásokat. A légitámadások különösen a Zemplénoroszi, Újszomolnok és más védelmi körletek környékén voltak intenzívek. A szovjet bombázók és alacsonyan szálló vadászgépek folyamatos támadásokat hajtottak végre a hátsó logisztikai vonalakon és a hadtáp utak mentén is, különösen az Orosz-hágó és Zemplénoroszi környékén, de támadták a Takcsány–Zemplénoroszi-utat is mint a védelem fontos szállítási vonalát. A szovjet légierő frontvonalak közelében folytatott támadásai miatt a magyar és német tüzérség mozgása is korlátozott volt, mivel a légitámadások hatására a szállítási vonalak egy része károsodott. A szovjet légierő intenzíven támogatta az előrenyomuló szárazföldi csapatokat, különösen a harcok döntő napjaiban. A Takcsány környéki harcok során, november 2–3. között több hullámban támadták a német állásokat, elsősorban tüzérségi és csapatösszevonási pontokat célozva. Ezenkívül a közlekedési infrastruktúrát, különösen a hidakat és vasúti csomópontokat bombázták, hogy akadályozzák a német utánpótlást.

A Sztavka által kitűzött feladatot azonban nem sikerült teljesíteni. A Tapolyhanusfalva (Hanusovce), Varannó (Vranov nad Topľou), Homonna, Takcsány határvonalat, ahová az eredeti Sztavka parancs alapján az 1. gárdahadsereg csapatainak szeptember 29-ig el kellett volna érniük, nem sikerült teljesíteni.⁷⁴ Szeptember 29-én a Kárpátgerincen

⁷⁴ Лапытов 2018: 200.

a Szent László-állás ellen folyt a harc. A Sztavka-parancsot mintegy két hónapos késéssel, november végére tudta csak teljesíteni az 1. gárdahadsereg.

Összefoglalás

A szlovák–magyar „kis háborúban” Magyarországhoz csatolt Círóka-völgy és a Kárpátok főgerincének védelmét ki kellett építeni. Az utcási völgyzárat 1941-től, a tábori erősítéseket 1944 tavaszától a front megérkezéséig folyamatosan építették, bővítették a magyar és német utászalakulatok irányításával.

Az 1944. szeptember 9-én megindított szovjet Kárpátok hadművelettől ugyanolyan gyors eredményt várt a Sztavka, mint a sík terepen lefolytatott mély hadműveletek esetében. A nagy területen, több hadsereg bevonásával indított támadásokhoz szokott Vörös Hadsereg a parancsban foglalt határidőknek képtelen volt megfelelni a magas-hegyi terepen folytatott hadműveletek során. A mozgékony, döntési szabadsággal rendelkező német parancsnokok által vezetett német egységek és a velük együtt harcoló magyar csapatok hősie kitarása eredményeként a parancsban szereplő 20 (később 24) nap helyett mintegy nyolcvan nap alatt jutott el az 1. gárdahadsereg Homonna, Nagymihály térségébe. Az itt folyó harctevékenységet jelentősen befolyásolta a 2. Ukrán Front előretörése a magyar Alföldön. A bekerítés veszélye miatt Kárpátaljáról október végén ki kellett vonni az 1. magyar hadsereget, ami a keleti védelmet jelentősen meggyengítette. Ez elősegítette a Homonna–Nagymihály-vonal elérését, ezzel a 4. Ukrán Front kijutását az alföldi jellegű területre.

Felhasznált irodalom

- AKSAMITOWSKI, Andrzej (2005): *Karpaty jako teren działań wojennych jesieni 1944 roku Karpatsko-duklianska operácia – plány, realita, výsledky (1944–2004)*. Bratislava: Vojenský historický ústav.
- BALLA Tibor – PADÁNYI József (2023): Műszaki kiválóságok: Hárosy (Haszala) Teofil vezérőrnagy. *Műszaki Katonai Közöny*, 33(3), 41–50. Online: <https://doi.org/10.32562/mkk.2023.3.4>
- BURAL, Miroslav (2016): *Kniha o Stakčine, Zboji, Kolonici a okolí*. Stakčín. *Действия артиллерии 1 зв. А в наступательной операции в Карпатах (с 9.9 по 31.10.44 г.)*. ЦАМО Фонд: 456, Опись: 6850, Дело: 531. Online: <https://bit.ly/4lij2td>
- Филоненко, Н. В. (2017): *Крах агрессора: разгром советскими войсками 1-й венгерской армии в Карпатах осенью 1944 г.* Воронеж.
- GRECSKO, Andrej Antonovics (1977): *A Kárpátokon át*. Budapest: Zrínyi.
- JANEK István [é. n.]: *A szlovák–magyar „kis háború” története és eseményei 1939 márciusában*. Online: www.publikon.hu/application/essay/107_1.pdf
- Карпатская операция 4 УкрФ (сентябрь-октябрь 1944 года)*. ЦАМО, Фонд: 244, Опись: 3000, Дело: 736. Online: <https://bit.ly/4lj9VF>

- кауфман, Дж. Э. (2006): *Фортификация второй мировой войны 1939–1945*. Москва: Европа.
- латыпов, Тимур Рустямович (2018): В боях за перевалы: наступление 1-й гвардейской армии в ходе Карпатско-Ужгородской фронтовой операции (сентябрь — октябрь 1944 г.). *Вестник Оренбургского государственного педагогического университета*, 26(2). Online: <https://doi.org/10.32516/2303-9922.2018.26.13>
- латыпов, Тимур Рустямович (2019): *История боевых действий советских войск в период освобождения Чехословакии от немецко-фашистских захватчиков (сентябрь 1944 – май 1945 гг.)*. докторская диссертация. Воронеж.
- Magyarország 1941: Magyarország katonai felmérése (1941) térkép. Online: <https://maps.arcanum.com/hu/map/hungary1941>
- MIELNIKIEWICZ, Kamil (2023): Przełęcz nad Rostokami Górnymi. Ponad 15 lat temu, niedaleko Cisnej istniało przejście graniczne ze Słowacją [ARCHIWALNE ZDJĘCIA]. *Bieszczady*, 2023. november 30. Online: <https://bit.ly/4fPHO81>
- NARA Kriegstagebuch XXXXIX. Geb. A.K., XI: A.K. Maryland, USA: National Archives and Research Administration College Park.
- RAKACZKY István – RUSZ Ferenc (2009): *Magyar katonai erődítések a Keleti-Kárpátokban*. Göd: Fiatalok a Vidékért Egyesület.
- ŚLIPIEC, Jeremiasz (2005): *Wybrane aspekty walk w terenie górzystym na przykładzie operacji Karpatsko-duklińskiej 1944 roku. Karpatsko-duklianska operácia – plány, realita, výsledky (1944–2004)*. Bratislava: Vojenský historický ústav.
- Штеменко, С. М. (1989): *Генеральный штаб в годы войны*. Москва: Воениздат.
- SZÁMVÉBER Norbert (2001): *Konrad 3. Páncéloscsata Budapestért 1945*. Budapest: Hadtörténelmi Levéltár.
- UNGVÁRY Krisztián (2006): *A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest: Osiris.
- венков, Борис Степанович (1974): *В боях за Карпаты*. Ужгород.